

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ**

О. М. ЛЕГКИЙ

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
В СПЕЦІАЛЬНИХ ШКОЛАХ ДЛЯ ДІТЕЙ
З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ**

Науково-методичний посібник

Київ
2013

УДК 376.352
ББК 74.33
Л 38

*Схвалено комісією із спеціальної педагогіки Науково-методичної ради
з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(Протокол №3 від 10 вересня 2013 року)*

Л 38   **Легкий О. М.**

Організація трудового навчання в спеціальних школах для дітей з порушеннями зору : науково-методичний посібник. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 90 с.
100 пр.
ISBN 978-966-189-200-1

Рецензенти:

Кобильченко В. В. — доктор психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України;

Малюхова Н. І. — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки і психології НПУ ім. М. П. Драгоманова;

Лисенко Л. П. — вчитель трудового навчання Боярської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів.

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

У посібнику розглядаються актуальні питання організації трудового навчання дітей з порушеннями зору в основній ланці освіти, розкриваються зміст, корекційно-розвивальні принципи, методи та форми організації навчального процесу, детально розглядаються окремі питання методики трудового навчання у спеціальних загальноосвітніх закладах для цієї категорії дітей.

Посібник адресовано вчителям трудового навчання спеціальних шкіл, а також може бути використаний у системі підготовки та післядипломної освіти вчителів трудового навчання спеціальних шкіл для дітей з порушеннями зору.

ББК 74.33

ISBN 978-966-189-200-1

© Інститут спеціальної педагогіки
НАПН України, 2013
© Легкий О. М., 2013

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Зміст, завдання та організація трудового навчання в спеціальних школах для дітей з порушеннями зору	6
2. Компенсаторна та корекційно-розвивальна роль трудової діяльності при порушенні зору у дітей	16
3. Особливості засвоєння трудових знань, умінь та навичок учнями основної ланки школи для дітей з порушеннями зору	21
4. Особливості методики трудового навчання в спеціальних школах для сліпих і слабозорих дітей	30
5. Особливості організації навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи на уроках праці	41
5.1. Загальні вимоги до організації уроків трудового навчання	41
5.2. Урок з використанням розповіді, бесіди, словесної інструкції	45
5.3. Урок з використанням графічних засобів наочності	50
5.4. Особливості організації спостережень, екскурсій	55
5.5. Особливості формування трудових рухів, дій	59
5.6. Застосування робочих та вимірювальних інструментів ...	63
5.7. Особливості використання дотику у процесі трудоного навчання	69
5.8. Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів	72
5.9. Використання моделей і макетів, технічне конструювання	79
6. Профорієнтаційна робота в школах-інтернатах	82
Література	88

ВСТУП

Школа для дітей з порушеннями зору ставить перед собою завдання забезпечити різнобічний, гармонійний розвиток учнів. У досягненні цієї мети важливу роль відіграє трудове навчання та виховання. Сліпота та слабозорість спричиняють ряд відхилень у фізичному та психічному розвитку дітей. Це особливо позначається на сприйманні, саморегуляції та самоконтролі рухів, орієнтуванні у просторі. Тому трудове навчання є однією з найбільш специфічних дисциплін, що обумовлено своєрідністю предметно-практичної діяльності таких учнів. Таким чином, виникає необхідність у нормалізації взаємодії із предметами, об'єктами праці засобами спеціальної організації навчально-виховного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, спеціального добору об'єктів праці, корекційної вагомості та доцільності виготовлення того чи іншого виробу.

Розвиток пізнавальної діяльності сліпих та слабозорих дітей у процесі трудового навчання — складне й відповідальне завдання спеціальної школи. Успішне його вирішення забезпечить якісну підготовку до самостійної життєдіяльності учнів. Дидактичні можливості трудового навчання покликані створювати сприятливі умови для розвитку у школярів з порушеннями зору пізнавальних процесів, прийомів обстежувальної діяльності, сприймання та просторового орієнтування, конкретизації уявлень про навколишнє середовище, предмети й матеріали, сприяти розвитку технічної творчості та конструкторських здібностей, навичок соціально-побутового орієнтування та самообслуговування.

Науково-методичний посібник є складовою програмно-методичного комплексу, до якого увійшла також розроблена нами авторська навчальна програма з предмета «Трудове навчання» для учнів 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей сліпих та з порушеннями зору.

У посібнику розглядаються предмет і завдання трудового навчання дітей з порушеннями зору (сліпих та зі зниженим зором), розкриваються зміст, корекційно-розвивальні принципи, методи та форми організації навчального процесу, окре-

мі питання методики трудового навчання у спеціальних загальноосвітніх закладах для цієї категорії дітей.

У роботі над посібником були використані матеріали досліджень російських та вітчизняних вчених-тифлогів В. М. Акімушніна, В. І. Андрієнко, В. П. Єрмакова, І. С. Моргуліса, М. Н. Наумова, Є. П. Синьової, С. В. Федоренко.

1. ЗМІСТ, ЗАВДАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В СПЕЦІАЛЬНИХ ШКОЛАХ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Трудове навчання є складовою єдиної системи спеціального навчання, виховання й розвитку учнів з порушеннями зору, сприяє формуванню предметних, міжпредметних та ключових компетентностей учнів на основі врахування індивідуальних психофізичних можливостей кожної дитини з порушеннями зору.

Трудове навчання покликане створювати умови для формування технічно й технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного суспільства; життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства й сімейної економіки; основних компонентів інформаційної культури учнів; для їх професійного самовизначення, вироблення в них навичок творчої діяльності; виховання культури праці, здійснення допрофесійної та професійної підготовки за власним бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей.

Зміст трудового навчання в школі для дітей з порушеннями зору має однакові цілі й завдання, що і в масовій школі, які реалізуються з урахуванням психофізичних особливостей цієї категорії учнів, корекції недоліків у фізичному та сенсомоторному розвитку й попередження можливих утруднень.

Трудове навчання забезпечує формування технічного світогляду, закріплення на практиці знань про технологічну діяльність, спираючись на закони та закономірності розвитку природи, суспільства, виробництва й людини; створює сприятливі умови для професійного самовизначення учнів, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів; сприяє розвитку технічної творчості та конструкторських здібностей, становленню морально-вольових якостей, культури праці.

Метою та основним завданням навчального процесу на уроках трудового навчання та обслуговуючої праці є розвиток особистості учня з порушенням зором через залучення до різ-

них видів доступної праці, засвоєння знань про властивості оброблюваних матеріалів, доступні засоби праці, формування конструктивного підходу до вирішення трудових завдань і опанування правилами безпечної праці, що дозволить їм брати активну участь у житті сучасного суспільства та у самостійній виробничо-трудої діяльності.

Трудове навчання у школах для дітей з порушеннями зору має компенсаторно-корекційну спрямованість — сприяє розвиткові та корекції на полісенсорній основі вторинних порушень пізнавальної діяльності учнів, зумовлених зоровою недостатністю. Трудове навчання сліпих та слабозорих дітей повинно сприяти формуванню в учнів способів і прийомів сприймання предметів та явищ шляхом всебічного використання органів чуття та розумових здібностей, що є специфічним завданням процесу трудового навчання. Роль вчителя полягає в тому, щоб використовувати всі можливості для ознайомлення учнів з предметами, явищами та процесами, які пов'язані з трудовим навчанням, працею людини.

Трудове навчання і виховання має великий значний корекційно-розвивальний потенціал, максимально забезпечуючи розвиток дитини. Оскільки в трудовій діяльності закладені можливості для розумового, морального, естетичного, фізичного розвитку дітей, формування у них сенсорних та практичних дій [15]. У зв'язку з цим, перед виховним процесом шкіл для дітей з порушеннями зору ставляться такі **загальні та спеціальні педагогічні завдання**:

1. Формування у школярів *любви до праці*. Вчитель повинен викликати у дітей позитивне емоційне ставлення до праці; увага звертається на розуміння того, що без праці життя неможливе. Одночасно із цим повинна проводитися робота на подолання лінощів, схильності сліпих та слабозорих дітей до бездіяльності, ухиляння від роботи.

2. Виховання *поваги до людей праці й результатів праці* здійснюється через формування власного досвіду дітей, коли виконуючи трудове завдання, дитина докладає певних зусиль, передбачає його результати та значення для класу, школи, суспільства.

3. Школи для сліпих та слабозорих дітей ставлять завдання *підтримати працездатність дітей*. Адже порушення зору, порушуючи взаємодію особистості з навколишнім середовищем, звужує мотиваційно-потребову сферу дитини. Часто такій дитині не зрозуміло, навіщо вона повинна щось робити, адже їй і так усього вистачає. Буває, що дитина не вірить у власні можливості виконання трудових завдань і через це відмовляється від них. Завдання тифлопедагогів — так організувати трудову діяльність дітей, щоб вона була в зоні їхніх можливостей, тим самим створюючи ситуації успіху й, таким чином, поступово розширювати цю зону.

4. Реалізація зазначених завдань неможлива без цілеспрямованої роботи з *формування трудових знань, вмінь та навичок*. Адже часто дитина бездіяльна тому, що не розуміє де і як вона може працювати. Не маючи можливості спостерігати працю інших та її результати, дитина не розуміє змісту вимог вчителя.

5. У середніх та старших класах, коли сліпі та слабозорі діти оволоділи основними трудовими вміннями й навичками, постає завдання проведення профорієнтаційної роботи. *Профорієнтація* має особливе значення і специфіку проведення у школах для дітей з вадами зору, оскільки коло професій, доступних для працевлаштування випускників, суттєво обмежене.

Спеціальні завдання трудового навчання й виховання у школах для дітей з порушеннями зору мають корекційну спрямованість. Трудова діяльність створює умови для корекції сенсорних, мисленнєвих, комунікативних та виконавчих функцій у дітей, їхнього фізичного та особистісного розвитку.

Так, в умовах праці сприймання і уявлення дітей набувають яскраво вираженої предметної співвіднесеності, оскільки учень весь час має справу з конкретними об'єктами та їх властивостями. Таким чином, праця дозволяє *корегувати сприймання* в цілому та такі його недоліки, як недостатність цілісності, предметності та константності. У процесі праці дитина створює нове, що значно збагачує чуттєвий досвід, розширює уявлення про довкілля. У сферу сприймання потрапляють все нові і нові предмети та дії з ними, включаються всі збережені

аналізатори. Внаслідок цього формується орієнтовно-дослідницька та регулятивна функції сприймання.

У процесі трудового навчання створюються можливості для корекції *мисленнєвої діяльності*. Особливості мисленнєвих операцій при порушеннях зору пов'язані з ускладненнями аналізу та синтезу, порівняння та узагальнення. Виконуючи трудові завдання, учень порівнює об'єкти за їхньою формою, розміром, фактурою матеріалу, з яких вони виготовлені. Відбувається практичне засвоєння прийомів порівняння як логічної операції, створюються умови для переводу практичних навичок в план розумових дій. Свідоме виконання трудового завдання передбачає мисленнєве розчленування на частини виробу, потрібного для виготовлення. Це сприяє визначенню порядку та змісту виконавчих дій. Систематичні вправи у виконанні таких розумових дій сприяють розвитку аналізу як логічної операції.

Під час трудової діяльності відбувається *корекція розвитку комунікативних навичок* дітей. У процесі праці в дітей виникає необхідність більше спілкуватись один з одним, встановлювати ділові та емоційні стосунки, включати у розмови терміни та операції, пов'язані з працею.

У трудовій діяльності відбувається *корекція виконавчих функцій у дітей*. Недоліки зорового сприймання позначаються на вмінні правильно поставити мету діяльності й планувати поетапне виконання дій для її досягнення. Тому навчання виконувати трудові операції починається з нескладних і нетривалих за часом виконання завдань. Учень навчається наполегливості, розвиваючи свою волю, увагу, самоконтроль за своїми діями. Постійні вправи з вироблення цих якостей надають діяльності учнів цілеспрямованості, формуючи її як рису характеру.

Праця є засобом *корекції фізичного розвитку дитини*, оскільки в процесі виконання трудових завдань у дитини розвиваються сила, витривалість, точність, спритність, координація рухів. Праця має загальнооздоровче значення.

Поряд із цим праця розвиває й *коригує особистісні якості дитини*. Вона позитивно впливає на розвиток таких якостей, як працелюбність, дружелюбність і товарииськість, готовність

прийти на допомогу, вміння працювати в колективі, дисциплінованість тощо. Праця формує позитивні емоції, приносить радість, створює бадьорий настрій.

На уроках праці діти отримують знання з машинознавства, електротехніки, спеціальної графіки, деревообробки, обробки картону та ін., навчаються працювати з використанням різних інструментів, отримують навички ручної та машинної обробки матеріалів. А також учні навчаються використовувати на практиці знання, отримані на уроках математики, фізики, хімії, здійснюючи самостійно певні трудові операції, виконуючи самостійно розрахунки та вимірювання.

При навчанні технічній праці учні отримують знання про інструменти, матеріали, трудові процеси, властивості та способи обробки різних матеріалів, вчать користуватися робочими інструментами, знайомляться з доступними видами робіт.

Програмою з трудового навчання передбачається також ознайомлення дітей з прийомами планування трудових процесів, проведення розрахунків, вимірювань, графічних робіт [7]. Вироби, виконані учнями, можуть використовуватись як наочний та дидактичний матеріал на уроках, що важливо для усвідомлення ними значущості своєї праці.

Трудова діяльність дітей у позаурочний час також має соціальну спрямованість і тісно пов'язана з уроками трудового навчання. В цей період діти відвідують підприємства УТОС, знайомляться з їх виробництвом. Так, наприклад, оволодіваючи на уроках у 5-му класі темою «Робота з папером і картоном у поєднанні з іншими матеріалами», в позаурочний час під керівництвом вихователя діти можуть виготовляти коробочки для роздаткового матеріалу, вітальні листівки, ялинкові прикраси тощо.

Позакласні форми роботи з трудового виховання проводяться у формі факультативів, що дозволяє задовольнити інтереси дітей до різних видів праці, розширити їхні уявлення про професії.

Сучасна тифлопедагогіка враховує надбання попередніх поколінь у проведенні *профорієнтаційної роботи*.

Професійна орієнтація передбачає застосування сукупності психолого-педагогічних, медичних та організаційних заходів впливу на вихованців з метою виявлення й формування у них професійних інтересів і здібностей та впливу на вибір професії відповідно до зорових, психічних та фізичних можливостей, особистих нахилів та соціально-економічних потреб суспільства.

Ця робота здійснюється вчителями та вихователями впродовж усього періоду навчання в школі, починаючи з професійної інформації в молодших класах, але більша питома вага цієї роботи припадає на середні та старші класи.

Профінформація у школах для сліпих та слабозорих дітей передбачає ознайомлення їх з існуючими професіями. У різних формах роботи дітям розповідають про різні види професій, професії їх близьких.

Професійна консультація проводиться в індивідуальній формі. Дітям надають конкретні рекомендації щодо найбільш доступних для них професій. Тифлопедагог у цій роботі враховує медичні показники щодо стану зору дитини, її психологічні, фізичні та інтелектуальні здібності.

Профконсультації можуть мати:

- інформативний характер, коли дітям дають відповіді на конкретні запитання;
- медичний — про відповідність певної професії можливостям зору та загального стану здоров'я;
- психолого-педагогічний — про відповідність професії психологічним особливостям дитини та її дидактичним можливостям оволодіння нею.

Професійна діагностика включає вивчення можливостей та готовності учнів до тієї чи іншої професії.

Професійний відбір передбачає виявлення особливостей і якостей людини, необхідних для оволодіння певною професією.

Особливого значення у школах для дітей з порушеннями зору надається *професійній адаптації*.

Професійна адаптація передбачає пристосування особистості до умов праці. У школах така робота проводиться під час різних практичних занять на виробництві, зокрема, на підпри-

ємствах УТОС, закладах та підприємствах, пов'язаних з професією, якій навчають у школі. Проте спостерігаються певні проблеми з адаптацією студентів-інвалідів по зору у вищих навчальних закладах, що свідчить про недостатню організацію такої роботи.

У старших класах в процесі професійно-трудового навчання робота з профорієнтації набуває особливого значення. Діти мають ознайомитися майже з усіма найбільш розповсюдженими видами праці, набути елементарних навичок виробничої праці. В цей час вже на більш високому рівні продовжується робота з розвитку у дітей соціально-професійного орієнтування, вивчаються інтереси дітей, їхні нахили та здібності.

Процес формування професійних інтересів у сліпих та слабозорих дітей має деякі *специфічні особливості*.

1. Формування інтересів відбувається в умовах обмеженого вибору кола професій, оскільки в більшості виробничих професій використовується зір.

2. Розвиток професійних інтересів відбувається відповідно до наявного рівня розвитку компенсаторних функцій та навичок соціального та просторового орієнтування.

3. У процесі формування професійних інтересів у сліпих дітей беруть активну участь вчителі праці, вихователь, лікар-окуліст. Цей процес повинен бути цілеспрямованим.

4. Рекомендації щодо вибору професії повинні опрацьовуватися з врахуванням ряду загальнофізичних, сенсорних та інтелектуальних можливостей дитини, а саме:

- загального стану здоров'я і залишкового зору, рівня розвитку опорно-рухового апарату;
- наявності інтелектуальних здібностей і природних обдарувань (при наявності інтересу до розумової праці);
- наявності організаторських здібностей і необхідної громадської активності (при наявності інтересу до громадської роботи);
- розвитку слухового аналізатора (при наявності інтересу до професій телефоніста, настроювача музичних інструментів тощо, для оволодіння якими вимагається вміння здійснювати слуховий самоконтроль);

- розвитку шкірного й рухового аналізаторів (при наявності інтересу до професій складальника, картонажника, штампувальника, пакувальника тощо, які передбачають здійснення самоконтролю за допомогою органів руху);
- розвитку всіх збережених аналізаторів (при наявності інтересу до професій, специфіка яких вимагає складного самоконтролю за участю сукупності аналізаторів).

5. Рекомендації щодо вибору професії повинні опрацьовуватися з врахуванням ряду санітарно-гігієнічних протипоказань:

- шкідливого впливу на слуховий аналізатор виробничого шуму;
- шкідливого впливу на функції дотику роботи на холоді, роботи з речовинами, що роз'їдають шкіру, з брудними матеріалами, з інструментами, що травмують шкіру пальців тощо;
- шкідливого впливу на центральну нервову систему токсичних речовин;
- небезпеки травматизму при самостійному налагодженні верстатів і обробці важких деталей;
- протипоказань до постійних пересувань чи тривалого перебування в одній і тій же позі.

Правильний вибір професії, задоволеність трудовою діяльністю у більшості випадків залежать від формування професійних інтересів людини відповідно до індивідуальних можливостей та психологічних особливостей.

В завдання роботи з профорієнтації входить:

1. Озброєння учнів знаннями про зміст різних професій і ті вимоги, які до них висуваються.
2. Вивчення індивідуальних, фізичних і психологічних особливостей учнів.
3. Вивчення зорових можливостей учнів, впливу супутніх дефектів.
4. Надання допомоги у виборі професії.
5. Надання допомоги в опануванні професією.

Дослідження стану організації профорієнтаційної роботи [12] в школах-інтернатах для дітей з порушеннями зору показали, що коло професійних інтересів учнів є широким і майже

не відрізняється від кола інтересів зрячих дітей. Інтереси підлітків з вадами зору поширюються на різні сфери діяльності й нерідко значно яскравіше виражені, ніж у їхніх зрячих однокласників. Разом з тим, майже у всіх незрячих учнів має місце неадекватно високий рівень амбіцій.

Певний відсоток підлітків після закінчення навчання в школі зазнає труднощів у процесі спілкування і це часто пов'язане з дефектами зору. У деякого з них розвинута установка на інвалідність, невіра у свої можливості, вони хворобливо реагують на невдачі. У інших, навпаки, як псевдокомпенсаторне утворення розвиваються надмірні амбіції, високий рівень неадекватної самооцінки, що перешкоджає нормальному входженню в трудовий колектив, а в разі невдач — сильно травмує психіку людини.

Сучасні дослідження, проведені в тифлопсихології [12], показали зниження кількості учнів випускних класів шкіл сліпих, які мають життєві плани у сфері майбутньої професійної діяльності. Так, в 10-х класах таких лише 14 %, а в 11-х — 36 %. Наприкінці навчального року показники дещо зростають: у 10-му класі — до 23 %, у 11-му класі — до 56 %. Отже, значна частина сліпих старшокласників, навіть з тих, хто отримує повну загальну середню освіту, не планує професійної діяльності, вважаючи її неможливою для інваліда в нинішніх соціально-економічних умовах, і розраховує на пенсію та допомогу батьків.

Серед професій, за якими планують працювати сліпі випускники, в абсолютній більшості названі ті, що потребують подальшого навчання і є престижними для сліпих. Це переважно такі професії, як: вчитель, масажист, музикант, соціолог, психолог, юрист, програміст (в поодиноких випадках учні називали професії в галузі гуманітарних наук — мовознавство, історія, менеджмент, приватний підприємець, продавець). Як свідчать статистичні дані про працевлаштування інвалідів по зору та наукова література, майже всі ці професії доступні для сліпих. Оцінка планів за критерієм реальності та адекватності, тобто їх відповідності можливостям конкретного учня і перспективам його працевлаштування, показала, що 29 % таких планів нереальні (неадекватно завищені). Водночас 35 %

професійних планів сліпих випускників характеризуються як неадекватно занижені.

Дослідженнями С.О. Рикова та Т.В. Крижанівської [8] визначено перелік 72 професій, за якими організовується навчання дітей і підлітків із порушеннями зору в системі профтехосвіти, та 25 професій і видів робіт, рекомендованих для трудового навчання незрячих школярів на УВП УТОС.

В Україні існує ряд професійних училищ для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Підлітки з порушеннями зору можуть навчатися у наступних закладах. Зокрема:

1. Медичне училище для масажистів (м. Генічеськ);
2. Медична школа при Дарницькому медичному об'єднанні (м. Київ);
3. Державний Реабілітаційний центр (м. Вишгород, Київська область), спеціальність — програміст;
4. Дніпропетровське професійне училище для інвалідів, за спеціальностями — кравець, садівник, озеленювач;
5. Юридичний коледж (м. Чернігів), за спеціальностями — право та організація соціального забезпечення, фінанси та кредит із спеціалізації: бюджетний облік системи соціального захисту населення;
6. Планово-економічний технікум-інтернат (м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область), за спеціальностями — економіка підприємств, бухгалтерський облік і аудит;
7. Обліково-економічний технікум-інтернат (м. Харків), за спеціальностями — бухгалтерський облік і аудит, протезне виробництво та ін.

В організації професійної орієнтації учнів повинні приймати участь Центри зайнятості населення, Фонди соціального захисту інвалідів.

2. КОМПЕНСАТОРНА ТА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОЛЬ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ПОРУШЕННІ ЗОРУ У ДІТЕЙ

Школа для дітей з вадами зору ставить перед собою завдання забезпечити різнобічний розвиток учнів. У досягненні цієї мети важливу роль відіграє трудове навчання та виховання. Сліпота та слабозорість спричиняють ряд відхилень у фізичному та психічному розвитку дітей. Це особливо позначається на сприйманні, саморегуляції та самоконтролі рухів, орієнтуванні в просторі — процесах, важливих для здійснення трудової діяльності. Сліпі та слабозорі діти відчують труднощі в процесі засвоєння знань, умінь і навичок та виконанні трудових дій.

Проте, як показують спеціальні дослідження [14], діти з порушеннями зору мають великі потенційні можливості розвитку. Під впливом навчання та виховання, що враховують особливості їхньої пізнавальної діяльності, відбувається успішне формування компенсаторних процесів, які значно нормалізують психічний розвиток сліпих та слабозорих учнів. В умовах спеціального навчання праці удосконалюється пізнавальна діяльність дитини, розвиваються прийоми слухового, тактильного та м'язового сприймання. Це забезпечує успішну взаємодію дитини з навколишнім середовищем.

Залучення до трудової діяльності дітей з порушеннями зору є ефективним засобом корекції, компенсації та подолання вторинних відхилень у їхньому розвитку. В умовах трудового навчання і виховання створюються найкращі передумови не лише для всебічного розвитку залишків зорового сприймання та інших збережених аналізаторів, просторових уявлень, а й процесу мислення, мовлення, різноманітних предметно-практичних дій. Дотримання фізіологічно обґрунтованих норм фізичного навантаження в процесі практичної діяльності сприяє загальному розвитку організму, вдосконаленню координованості рухів та інших сенсомоторних якостей. Процес трудового навчання позитивно впливає не лише на фізичний, а й психічний стан дітей з порушеннями зору, за-

безпечує розвиток розумових, практично-прикладних і творчих здібностей.

Оцінюючи дидактичне значення різних видів навчальної діяльності з погляду їх компенсаторно-корекційного впливу на розвиток сліпих та слабозорих дітей, слід особливо підкреслити роль праці. Трудова діяльність, яка має виховне та пізнавальне значення, створює сприятливі умови для розвитку сприймань та просторових уявлень, мислення і практичних дій, тобто тих процесів, які формують особистість сліпої та слабозорої дитини.

У процесі трудової діяльності учень усвідомлює необхідність пізнавальних дій для якісного виготовлення виробу. Це активізує увагу дітей до різних ознак та властивостей предметів, стимулює розвиток сприймання. Наукові дослідження в галузі трудового навчання й виховання сліпих та слабозорих свідчать, що спеціально організоване навчання поліпшує якість сприймання учнями форми, розмірів та конструктивних особливостей предметів, якими оперують діти, удосконалює сприймання та уявлення характеристик предмета, розвиває слухове сприймання та увагу. Таким чином, трудова діяльність сприяє розвитку збережених органів чуття, що має велике значення для компенсації вад, зумовлених ураженням зорового аналізатора.

У процесі практичної діяльності сліпих та слабозорих учнів особливе значення має виконання ними контрольних операцій, спрямованих на оцінку якості своїх дій та корекцію допущених помилок. У зрячих дітей виконання цих операцій відбувається за допомогою зору, у сліпих — за допомогою дотику, рухів руки.

Удосконалення способів та прийомів самоконтролю є важливим завданням трудового навчання. При цьому слід зауважити, що виховання у сліпих та слабозорих дітей умінь і навичок контролювати якість своїх дій має значення не лише для трудової діяльності, а й для розвитку всіх пізнавальних процесів. Проте, зосереджуючи увагу на використанні трудового навчання як засобу формування самоконтролю у дітей, наголошуємо, що саме в процесі трудової діяльності створю-

ються особливо сприятливі умови для розвитку цієї якості особистості дитини.

Це досягається тим, що під час виконання трудових операцій діти наочно усвідомлюють потребу та необхідність у здійсненні самоконтролю. Адже від правильності оцінки своїх дій залежить якість виробу. Отже, якщо в процесі трудового навчання забезпечена раціональна вимогливість до якості виробів і створені відповідні технічні та гігієнічні умови для виконання робіт, то у сліпих та слабозорих дітей стимулюється розвиток уваги до сприймання та належної оцінки форми, розмірів та інших характеристик виготовлених ними виробів. Внаслідок цього удосконалюються методи та прийоми самоконтролю.

Проведені в Україні наукові дослідження з проблеми трудового навчання сліпих та слабозорих учнів і передовий педагогічний досвід переконливо доводять великі дидактичні можливості праці як засобу всебічного розвитку дитини, формування у неї психічних процесів, виховання позитивних якостей особистості.

Такий високий розвивальний потенціал праці пояснюється тим, що в трудовій діяльності створюються особливо сприятливі умови для органічного поєднання різних за своїм характером дій учнів: розумових, наочно-практичних, емоційно-вольових. Таке поєднання зумовлює включення в діяльність різних психічних процесів та сфер дитини, що створює сприятливі передумови для її розвитку.

Аналіз можливостей дітей з порушеннями зору у сфері трудової діяльності свідчить про визначальну роль у цьому процесі творчого мислення учнів, уваги, уяви, оперативної пам'яті. У зв'язку із втратою чи різким зниженням зору може виникати цілий ряд вторинних відхилень. Однак у ході корекційних впливів на процес формування елементарних психічних функцій дитина з порушенням зором спроможна отримати позитивні результати у виконанні нею трудових завдань (В. І. Андрієнко, І. С. Моргуліс, В. М. Ремажевська, Є. П. Синьова, С. В. Федоренко та ін.).

Успішна діяльність незрячої людини, участь у суспільно корисній праці залежить від рівня сформованості різних сто-

рін її особистості. Одним із завдань школи для дітей з вадами зору є забезпечення гармонійного розвитку учнів. Трудова діяльність, яка має виховне та пізнавальне значення, створює найбільш сприятливі умови для розвитку сприймання, просторових уявлень, мислення і практичних дій, тобто тих процесів, які формують особистість сліпої та слабозорої дитини.

Трудове навчання створює сприятливі умови для розвитку **органів чуття дитини**. Під час практичної діяльності учні знайомляться з різними матеріалами, інструментами, обладнанням, зразками виробів, виконують технологічні операції, оцінюють якість власної продукції, тобто виконують пізнавальні та практичні дії. Ці дії зумовлюють розвиток в учнів тактильного, кінестетичного сприймання, що здійснюються дитиною спонтанно й під керівництвом учителя у тісному взаємозв'язку з процесом цілеспрямованої діяльності. Виконуючи певне трудове завдання, учень має, насамперед, чітко уявляти собі результат (об'єкт) своєї праці, у відповідності з ним підбирати потрібні матеріали, інструменти, способи та прийоми роботи для його виготовлення. При цьому має значення вибір певного ґатунку, форми, розміру, матеріалу. Від правильного вибору залежатиме якість виробу.

Отже, в трудовій діяльності створюється ситуація, в якій учень усвідомлює необхідність пізнавальних, аналізуючих дій для якісного виконання практичних дій. Це активізує увагу дітей до різних ознак та властивостей предметів, матеріалів, стимулює розвиток сприймання.

У процесі праці успішно формується **розумова діяльність** сліпої та слабозорої дитини. Необхідність вибору раціональних шляхів виготовлення виробів, планування трудових дій, оцінка якості власної роботи — стимулюють розвиток наочно-логічного мислення учнів.

Трудова діяльність сліпих та слабозорих дітей збагачує, розвиває і конкретизує уявлення та **мовлення учнів**.

Як відомо, у дітей з вадами зору має місце певне розходження між словом і його конкретним змістом. Вони часто досить вільно оперують словами, але не завжди усвідомлюють зміст окремих слів внаслідок обмеженого чуттєвого досвіду. Тому важливим завданням спеціальної школи для сліпих та слабо-

зорих є конкретизація уявлень дітей шляхом використання різних засобів унаочнення. У процесі праці така конкретизація уявлень має природний характер, що активізує опанування значенням слів. Оперуючи матеріалами, інструментами, обладнанням, здобуваючи відомості про технології виробництва, діти інтенсивно збагачують свій словниковий запас та доцільно його використовують.

Трудове навчання та виховання сліпих та слабозорих дітей також є могутнім засобом їхнього **морального виховання**. Саме в праці формуються соціальні інтереси, впевненість у своїх силах та можливостях, бадьорість тощо. Формування цих особистісних якостей у дітей з вадами зору є одним з важливих завдань спеціальної школи.

Отже, трудове навчання, забезпечуючи підготовку дітей з порушеннями зору до практичної, суспільно корисної праці водночас має сприяти корекції вторинних порушень психофізичного розвитку дитини, зумовлених сліпотою чи слабозорістю.

3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ ТРУДОВИХ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ ЛАНКИ ШКОЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Метою трудового навчання дітей з порушеннями зору є розвиток особистості через залучення до різних видів доступної праці, засвоєння знань про властивості оброблюваних матеріалів, вивчення засобів праці, формування конструктивних підходів до вирішення трудових завдань.

Навчання праці має велике значення для розвитку сліпих і слабозорих дітей і подолання негативних наслідків порушень зору. Ознайомлюючись в процесі праці з предметами, змінюючи під час обробки їхню форму, конфігурацію, розміри, величину, об'єм, вагу, поверхню учні оволодівають прийомами і способами предметної та просторової орієнтації, збагачують і конкретизують свої уявлення про навколишню дійсність. Важливо допомогти їм відчутти особливості роботи з різними конструювальними матеріалами й відшукати особистісно-значущі для них об'єкти праці, тобто такі, що найкраще забезпечують реалізацію їхніх творчих задумів.

Трудове навчання сліпих і слабозорих дітей має свої специфічні особливості, які полягають у тому, що трудові процеси здійснюються учнями в умовах відсутнього (або недостатнього) зорового самоконтролю, що утруднює їхню орієнтацію й ускладнює формування прийомів роботи. Використання тактильного самоконтролю трудових рухів пов'язане з великою витратою часу, відведеного на різні види праці, а відсутність зору обмежує уявлення сліпих учнів про об'єкти та знаряддя праці, про трудові процеси. Все це викликає необхідність у спеціальному відборі змісту, видів праці, методів трудового навчання та особливо вимог до результатів трудового навчання, порівняно з програмою для учнів масової школи.

Практична діяльність дитини є найбільш активною формою її взаємодії з навколишнім середовищем. Звичайно, коли учень уважно слухає розповідь учителя й свідомо засвоює зміст навчального матеріалу, його діяльність теж має активний характер. Проте у цьому випадку діяльність дитини ніби

замикається на ній самій. До того ж, сприймання і засвоєння навчальної інформації досягається за рахунок перцептивних та розумових дій учня. У процесі практичної діяльності структура дій значно розширюється, виникає потреба у виконанні не лише перцептивних та розумових, а й практичних дій.

При цьому всі групи дій виступають у єдності та взаємодії. Від рівня сформованості кожної з них залежить ефективність практичної діяльності учнів у цілому.

Будь-яка діяльність завжди пов'язана з об'єктом — матеріалізованим, предметним (рослини, тварини, наочні посібники) чи ідеальним (уявлення про предмет чи явища, граматичне правило, фізичний закон тощо).

У процесі навчально-пізнавальної діяльності, що спрямована на засвоєння певних знань, успіх досягається тоді, коли об'єкт діяльності добре усвідомлений учнями, тобто вони ґрунтовно вивчили його істотні ознаки, складові частини. Практична діяльність, якщо розглядати її схематично, починається з об'єкта. Незважаючи на різний характер об'єкта (предметний у першому випадку та ідеальний — у другому), учень використовує орієнтир, який визначає зміст усієї наступної діяльності. Отже, на початковому етапі практичної діяльності особливого значення набуває якість уявлень про предмет.

Характер практичної діяльності зумовлений якістю сформованого образу про об'єкт, на який спрямовані дії учнів. Неповне або помилкове уявлення про предмет призводить до помилок у плануванні дій, виборі матеріалів, інструментів, визначенні форми, розмірів, співвідношення частин виробу тощо.

Тому на початковому етапі організації практичної діяльності учнів особливого значення набуває керівництво процесом формування уявлень про предмет. Ознайомлення учнів з об'єктом праці відбувається дотиковим (у сліпих дітей) або зоровим (у дітей із залишками зору та слабозорими) обстеженням його форм, розмірів, ознак та властивостей матеріалу, розташування частин тощо. Враховуючи, що таке обстеження має на меті не лише сформувати уявлення про предмет, а й уміння його відтворити, увагу учнів слід спрямовувати на вивчення конструктивних особливостей об'єкта: конфігурації

окремих частин, співвідношення їх розмірів, способів з'єднання тощо.

Для дітей з порушеннями зору цей етап пов'язаний з особливими труднощами. У сліпої дитини уявлення про предмет створюється на основі переважно дотикового сприймання. Учні із залишками зору активно використовують їх, вони обстежують предмети та явища за допомогою зору. Проте у кожному випадку, незважаючи на своєрідний характер сприймання, формування уявлень про предмет чи явище відбувається специфічно й потребує спеціального керівництва цим процесом. Наприклад, сліпим учням важко сприймати предмет у русі, спостерігати за динамічними явищами. Тому вони змушені часто орієнтуватися на статичний образ і лише за уявою доповнюють сформований образ динамічними характеристиками, що не забезпечує достатню повноту та адекватність уявлень.

Слабозорим учням легше сприймати предмети та явища в динаміці. Проте й для них спостереження швидких змін у стані предмета під час руху вимагає великого напруження уваги та зору.

Отже, педагог має так організувати спостереження учнів, щоб уникнути негативного впливу вад зорового сприймання і сприяти формуванню повноцінних уявлень про предмет чи явище.

Для успішної практичної діяльності дітей з порушеннями зору, зокрема для формування уявлень про об'єкти, слід враховувати:

- особливості предмета чи явища;
- мету наступної практичної діяльності;
- характер пізнавальної та практичної діяльності сліпих та слабозорих учнів.

Практична діяльність сліпих та слабозорих дітей у процесі навчання пов'язана переважно з виконанням спостережень у класних умовах та в природному середовищі, з відтворенням предметів і явищ засобами моделювання та проведення дослідів, роботою в майстернях, на шкільній навчально-дослідній ділянці та в живому куточку.

Під час практичної діяльності учні взаємодіють з предметами чи явищами, які істотно відрізняються один від одного. А це означає, що в процесі їхнього пізнання учні мають й діяти по-різному.

Розглядаючи особливості предметів чи явищ, доцільно класифікувати їх за двома ознаками: динамічною характеристикою та метою практичної діяльності.

До першої класифікаційної групи предметів та явищ можна віднести **динамічні об'єкти**: діючі машини та механізми, живі істоти, природні явища, навчальні кінофільми, фізичні процеси; та **статичні об'єкти**: предмети рослинного світу, засоби унаочнення навчального матеріалу (картини, макети, муляжі, схеми), лабораторне обладнання тощо.

Від того, до якої групи належать об'єкти практичної діяльності учнів, залежить своєрідність педагогічного керівництва процесом формування уявлень про них.

Формування уявлень про об'єкти першої групи передбачає, насамперед, створення сприятливих умов для сприймання учнями динамічних характеристик предметів та явищ навколишньої дійсності.

В результаті такого сприймання в учнів повинні сформуватися чіткі уявлення про зміни, що відбуваються з об'єктом у процесі його діяльності й розвитку.

У практиці роботи шкіл це завдання досягається таким способом: учням показують переважно статичні об'єкти, в яких зафіксовано два етапи — до початку дії та після неї. В результаті цього учні отримують певне уявлення про зміни, які відбулися з об'єктом. Проте суть процесу перетворення або змін залишається поза їх безпосереднім сприйманням, і учні дізнаються про це лише з пояснень учителя. Тому для формування адекватних уявлень про динамічні об'єкти потрібно, щоб учні перед безпосереднім сприйманням засвоїли певні теоретичні відомості про принципи роботи машин або механізмів, способи життєдіяльності живих істот, причинну залежність природних явищ. Отже, під час організації спостережень за динамічними об'єктами доцільно керуватися схемою: від загального до конкретного. Внаслідок цього у свідомості учнів складається теоретична модель — схема предмета або явища, а наступні

пізнавальні дії набувають цілеспрямованості й забезпечують одержання безпосередніх вражень, які конкретизують теоретичні положення.

Для дітей з порушеннями зору, особливо сліпих, такий підхід до організації спостережень за динамічними об'єктами найбільш повно відповідає їхнім пізнавальним можливостям, зокрема забезпечує чітко визначені напрямки і сфери пізнавальних дій. До цього слід додати, що розуміння учнями теоретичних положень полегшує й прискорює процес сприймання предметів чи явищ.

Спостереження за статичними об'єктами у сліпих та слабозорих дітей не викликає особливих труднощів. Важливо навчити їх здійснювати послідовне обстеження предметів, керуючись певним порядком пізнавальних дій. Для цього учням пропонують спочатку цілісно оглянути або за допомогою дотику обстежити предмет для визначення його родової належності. Далі учні за планом послідовно обстежують предмет, в результаті чого досягається розпізнавання на рівні видової належності.

Для сліпих та слабозорих учнів велике значення має використання збережених органів чуття. Тому, привчаючи учнів до планомірного та послідовного спостереження за предметами, вчитель орієнтує їх на обов'язкове виявлення та відображення візуальних, дотикових та інших властивостей.

У період навчання в основній ланці школи діти спроможні ознайомитися з різними матеріалами, засвоїти найбільш типові прийоми ручної обробки цих матеріалів, прийоми кріплення і з'єднання різноманітних деталей, навчитися користуватися робочими інструментами, оволодіти прийомами використання вимірювальних приладів.

Особливо велике значення в школах для дітей з вадами зору мають практичні заняття, які сприяють формуванню у сліпих і слабозорих дітей просторових уявлень та свідомому засвоєнню прийомів технічної, обслуговуючої, господарської, творчо-конструювальної праці, геометричного матеріалу.

У зв'язку з виконанням практичних робіт з трудового навчання учні зі зниженим зором роблять нескладні розрахунки, виміри, обчислення, використовують графічні навички й

оволодівають прийомами і способами застосування здобутих знань на практиці. У кожному класі чергуються три-чотири види занять упродовж семестру (теоретичні, підготовчі, практичні, самостійні, екскурсії та ін.).

Для використання з максимальною користю часу, відведеного на уроки праці, вчитель має старанно розробляти план кожного уроку. Слід заздалегідь здійснювати підготовку матеріалів, інструментів, приладів, навчальних посібників, засобів наочності: рельєфних малюнків, креслень, плакатів, необхідних для проведення уроку.

Правильна організація уроку, продумане пояснення учителем навчального матеріалу, мети, завдання, способів і прийомів роботи, послідовності виконання мають велике значення для трудового навчання і виховання дітей. У позакласний час діти мають можливість займатися будь-яким видом праці за власним вибором (робота із самообслуговування, догляд за кімнатними рослинами, робота в кутку живої природи, моделювання тощо).

Трудове навчання в школі сліпих і слабозорих дітей виконує не лише навчально-виховну, а й корекційно-розвивальну та відновлювальну функцію. Тому постає необхідність оптимізації умов використання зорової роботи на уроках праці.

Доступність зорового навантаження, розмірів об'єктів для спостереження учнями зі зниженим зором (гострота зору від 0,01 до 0,2) з різним станом поля зору при освітленні 500 лк і відстані від очей 25-30 см мають бути такими: об'єкти зорового розпізнання повинні бути не менш 3 мм для учнів з гостротою зору 0,09-0,2; 5 мм — з гостротою зору 0,04-0,08 та 15 мм — з гостротою зору 0,01-0,03. Зниження гостроти зору до 0,01-0,03 також, як і порушення поля зору при гостроті зору 0,04-0,2 значно обмежують можливості виконання зорової роботи. Для цих учнів допускається лише епізодичне використання зору в трудовому процесі — найпростіші види робіт, що потребують лише короткочасного зорового контролю. Якщо зниження гостроти зору до 0,01-0,03 супроводжується порушенням поля зору, то мова може йти лише про використання зору для орієнтування в робочому приміщенні та на робочому

місці без використання його в трудовому процесі, оскільки навіть короткочасне зорове навантаження викликати втому.

Слід ширше використовувати спеціальні технічні засоби, завдяки яким можна задіяти залишковий зір при обробці різних матеріалів, зокрема, збільшувальними лупами.

Форма, матеріал, фактура та інші ознаки предметів, які виготовляють учні на уроках, повинні всебічно обстежуватися учнями і відтворюватися у виробі. Важливо, щоб в оцінці роботи учнів враховувалася не лише форма виробу, а й відображення в ньому усіх інших ознак зразка. Це сприяє зосередженню уваги учнів на пізнавальному компоненті праці, що позитивно впливає на удосконалення засобів сприймання на звуженій чуттєвій основі.

Для цього вчителю необхідно зробити правильний вибір змісту для навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках праці. Йдеться про те, щоб вчитель добирав такі об'єкти для праці (наочні посібники, матеріали, інструменти, обладнання тощо), в ході оперування якими створювалася б можливість для полісенсорного сприймання ними ознак та властивостей предметів. Для цього потрібно постійно дбати про забезпечення уроків праці якісними зразками виробів, матеріалів, малюнків, схем тощо.

Через це в межах, передбачених новою програмою, перевага надається тим об'єктам праці, які дозволяють формувати в учнів необхідні трудові уміння та навички, водночас «включаючи» в трудовий процес різні органи чуття сліпих та слабозорих дітей.

Як відомо, зорова недостатність істотно впливає на кількість та якість конкретних уявлень. Для дітей з порушеннями зору характерна певна обмеженість уявлень, частина з них — фрагментарні або помилкові, часто мають формальний характер. Все це зумовлює необхідність спеціальної роботи зі збагачення та корекції уявлень сліпих та слабозорих учнів. Така робота має велике значення на всіх уроках, серед яких особливо важливу роль відіграють уроки праці. Завдання вчителя полягає в тому, щоб використовувати всі можливості для ознайомлення учнів з предметами, явищами та процесами, які пов'язані з трудовим навчанням, працею людини. Ця

робота проводиться на уроках праці, під час практичних робіт, на екскурсіях виробничого характеру та в гуртках професійно-трудового спрямування. Слід підкреслити високу ефективність формування конкретних уявлень у сліпих та слабозорих дітей саме на уроках праці. Це пояснюється тим, що учні, обстежуючи предмети, мають чітку установку на їх наступне відтворення. Тому у них загострюється увага до різних характерних ознак предметів, що сприяє формуванню більш чітких уявлень про них.

Кожне завдання, яке виконується на уроках праці, повинно неодмінно включати в себе, крім виконавчих та практичних дій, розумові операції. З цією метою рекомендується широко впроваджувати попереднє планування учнями практичної діяльності, вимірювальні операції, моделювання та конструювання, роботу за кресленням, схемами й різними видами письмових та усних інструкцій. Використання названих видів і прийомів роботи на уроках праці розвиває в учнів здатність до аналізу та синтезу, порівняння, передбачення, співставлення і розрізнення, комбінування тощо, тобто розвиває розумову діяльність.

Працюючи в таких умовах, учень, крім цього, виявляє значно вищий рівень самостійності, ніж під час роботи за шаблоном, предметним зразком або за деталізованою інструкцією вчителя.

Інтелектуалізація трудових завдань вимагає від учителя ретельної підготовки до уроків, методичної майстерності та відповідного обладнання навчального процесу. Одну й ту ж тему можна вивчати по-різному: дати кожному учневі необхідні матеріали та інструменти, зразок і запропонувати виготовити за ним копію. Або попередньо зробити аналіз зразка, окреслити план його виготовлення, визначити потрібні матеріали, інструменти й лише після цього розпочати роботу. Тут можливі й інші варіанти, пов'язані з використанням схем, інструкційних карт тощо. Кожен із цих варіантів, окрім першого, відрізняється тим, що учням надається можливість для роздумів, вибору, виявлення певної самостійності та творчості. Саме в цьому полягає корекційно-розвивальний вплив інтелектуалізації трудових завдань. Сліпі та слабозорі діти,

оволодіваючи розумовими операціями в процесі праці, переноситимуть набуті вміння на інші види діяльності, в тому числі — на процес чуттєвого відображення дійсності.

Отже, трудове навчання, забезпечуючи підготовку дітей з порушеннями зору до практичної, трудової діяльності, водночас має сприяти корекції вторинних порушень психофізичного розвитку, зумовлених сліпотю чи слабозорістю.

4. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В СПЕЦІАЛЬНИХ ШКОЛАХ ДЛЯ СЛІПИХ І СЛАБОЗОРИХ ДІТЕЙ

Сучасний соціум, технічний прогрес, складні економічні умови в країні вимагають розвитку таких здібностей людини, як мобільність, професіоналізм, компетентність; вмінь орієнтуватися в різних сферах науки, культури та виробництва; постійно вдосконалювати свою компетентність, вчитися.

Трудове навчання та виховання учнів з порушенням зору — це не лише уроки праці, а й кропітка, цілеспрямована робота педагогічного колективу, ряд спільних заходів (шкільні традиції, екскурсії, конкурси, свята й т. ін.), у результаті яких в учнів формуються навички самообслуговування, культури поведінки, виховується естетичний смак, виховується вміння використовувати свої жести, міміку, рухи, тобто поводитися й виглядати згідно з обставинам. А головне — бути самостійним, знати свої можливості, з радістю розкривати свої здібності й у майбутньому стати повноцінним, конкурентноспроможним членом суспільства.

Завдання школи та батьків — створити умови, за яких навчально-практична діяльність вмотивовує особистість учня на саморозвиток і самовдосконалення, створює емоційний досвід й опирається на інтерес дитини з врахуванням її фізіологічних можливостей.

Виховання соціально адаптованої активної особистості вмотивованої на саморозвиток і самовдосконалення стає можливим при сформованому освітньо-виховному просторі, що:

- поглиблює знання учнів, сприяє оволодінню ними різними видами трудової діяльності в цікавих і доступних формах;
- забезпечує додаткові можливості для розкриття й розвитку здібностей дитини з порушеннями зору;
- усіляко сприяє самовираженню, розвитку творчої активності, за допомогою переживання ситуації успіху;
- формує вміння робити усвідомлений та відповідальний вибір у процесі індивідуальної й колективної праці;

- розширює сфери практичної та творчої діяльності учнів з патологією зору й забезпечує вдосконалення комунікації у відносинах «учень — учень» й «учень — вчитель», заснованої на доброзичливості, взаємодопомозі й співробітництві.

Поряд із загальними завданнями, у трудовому навчанні дітей з порушеннями зору вирішуються завдання, що забезпечують подолання, корекцію й компенсацію відхилень у їхньому розвитку. До таких завдань відносяться:

- розвиток й удосконалення зорового сприймання, оволодіння раціональними прийомами використання зору, слуху, дотику при виконанні різних трудових дій;
- конкретизація й розширення діапазону уявлень про види, об'єкти й знаряддя праці, розвиток наочно-практичного мислення;
- формування навичок орієнтування при виконання практичних дій з урахуванням офтальмо-гігієнічних вимог до використання функціональних можливостей органів зору.

Важливим аспектом взаємодії учня з учителем є можливість у процесі трудового навчання спонукати учня до успішної творчої самореалізації, сформувавши стійку мотивацію до самопізнання й самовдосконалення, виявлення й розвитку власних інтересів відповідно до особистих здібностей, що сприяє виконанню наступних профорієнтаційних завдань:

1. Ознайомлення дітей з різними професіями та вимогами до них.
2. Вивчення індивідуальних, фізичних і психологічних особливостей учнів, вплив супутніх дефектів на працездатність у тій чи іншій сферах професійної діяльності.
3. Надання допомоги школярам в допрофесійній підготовці.

При навчанні дітей з патологією зору враховується їхня обмеженість сприймання навколишнього світу, більш тривалий період формування навичок праці й самообслуговування, внаслідок вікових і специфічних особливостей розвитку.

Недостатність конкретної інформації про навколишню реальність не дозволяє дітям з порушенням зору завжди пра-

вильно розуміти взаємозв'язок у предметному світі, класифікувати й диференціювати предмети за їхніми загальними, відмінними або функціональними властивостями.

Порушення сприймання простору й положень предметів у ньому, відсутність можливості бачити ознаки предметів на відстані позначається на розумінні й осмисленні дітьми дійсності. Поряд із труднощами сприймання окремих об'єктів, зниження гостроти зору призводить до ускладнення процесу сприймання слабозорими дітьми графічних зображень, орієнтування в просторі. Процес зорового сприймання при слабозорості характеризується сповільненістю, неточністю, фрагментарністю, недостатністю зорового аналізу й синтезу. Все це ускладнює формування наочно-практичного досвіду дітей.

Обмеженість зорових можливостей призводить до того, що в школярів зі зниженим зором знижується рівень розвитку окоміру, що найчастіше зумовлено відсутністю бінокулярного, дистантного бачення простору з його основними характеристиками: місцем розташування об'єктів, їхньої віддаленості, довжини, глибини, висоти, ширини. Ще більші труднощі виникають у слабозорих дітей при виконанні предметних дій: обстеження предмета, складання із частин цілого, використання знарядь праці. Ці труднощі обумовлені недостатністю розвитку дрібної моторики й зниженням рівня зоро-рухової орієнтації.

Заняття будується з урахуванням корекційно-педагогічної роботи, яка повинна бути пов'язана з усіма етапами уроку, зі змістом навчального матеріалу, з дидактичними цілями й методами навчання.

Основні особливості структурної побудови уроку зводяться до наступного:

1. Врахування спеціальних пропедевтичних періодів в етапній побудові занять.
2. Чергування зорової й тактильної роботи учнів зі слуховим сприйманням навчального матеріалу.
3. Включення в структуру уроку зорової гімнастики.
4. Врахування темпу навчальної роботи залежно від рівня сформованості корекційних умінь і навичок учнів.

На виконання практичних робіт учнів виділяється 80-90 % навчального часу. Технічна інформація повідомляється дітям на спеціальних заняттях й у процесі виконання ними практичних робіт. Вибір видів робіт для практичних занять здійснюється індивідуально з урахуванням характеру й ступеня захворювання органів зору, психофізичного стану на момент виконання трудового завдання. Особлива увага приділяється дотриманню умов безпеки праці, охороні й гігієні зору.

Теоретичний матеріал і практичні завдання повинні мати корекційне значення в розвитку зорового сприймання предметів, процесів та явищ навколишньої дійсності, їхнього аналізу, порівняння й синтезу, оволодінні прийомами просторової орієнтації.

У процесі трудового навчання велика увага приділяється вихованню точності в координації рухів, виробленню у школярів правильної постави, формуванню вмінь організовувати свою діяльність з урахуванням релаксаційних моментів, фізкультхвилинок і здоров'язберігаючих технологій для зняття загального й зорового стомлення.

У процесі вивчення теоретичного матеріалу й оволодіння трудовими навичками в учня поступово формується певний порядок обстеження, сприймання, впізнавання об'єкта, поетапне його відтворення. Трудове навчання повинне бути органічним компонентом життя школи — зв'язок навчання з важливими сферами життєдіяльності дитини з обмеженими можливостями.

При подачі матеріалу на занятті вчитель формує вміння працювати в колективі; практичні й лабораторні роботи проводить із урахуванням зорового сприймання учнів. Удосконалює слухове, тактильне, смакове сприймання, орієнтування в просторі. Учні вчаться виконувати дії за допомогою залишкового зору і спеціальних прийомів без контролю зору. Оцінюючи результат виконаної учнем роботи, учитель звертає увагу в більшій мірі на досягнення успіхів саме у цей момент, а також на акуратність, старання, наполегливість, вміння доводити розпочату справу до кінця, заохочує дитину на творчість і раціональне виконання.

У процесі освоєння технології обробки різних матеріалів і способів виготовлення необхідних у побуті речей в учнів з порушеннями зору вдосконалюється сприймання розміру, пропорцій, об'єму; виховується культура зовнішнього вигляду, естетика праці й побуту; підвищується мотивація до розкриття й реалізації свого творчого потенціалу.

Так, під час вивчення розділу «Рациональне ведення домашнього господарства» учні вивчають основні види продуктів та способи їх обробки в домашніх умовах і на промислових виробництвах, значення раціонального харчування, технологію приготування страв, сервірування столу до сніданку, обіду, вечері, культуру прийому їжі, поведінку за столом, оволодівають навичками інструментального дотику, вдосконалюють слухове сприймання під час визначення закипання води, тріску розігрітого жиру на сковороді тощо.

Вивчаючи розділ «Українська народна вишивка», учнів ознайомлюють з історією та художніми традиціями різних регіонів країни, своєї місцевості. Практичні роботи передбачають наявність елементарних основ малювання, а також виконання ескізів різних видів орнаменту, складання узорів із готових елементів, прийомів вишивання.

На заняттях учні отримують відомості про композицію, форму і кольори зображувальних мотивів в орнаменті вишивки, значення ритму та симетрії, види узорів, також проводять аналіз різних видів вишивок. Програмою передбачено створення виробів для оздоблення побуту та інтер'єру.

У процесі вивчення розділів «В'язання гачком» та «В'язання спицями» учні оволодівають відомостями про історію виникнення в'язання, технологію виконання основних елементів в'язання, кольорову гаму; застосування даного виду декоративно-ужиткового мистецтва для виготовлення виробів: одягу, оздоблення, предметів інтер'єру.

Програмою передбачено вивчення теорії та виконання практичних робіт, що дозволяє закріпити вивчений матеріал, здобути вміння і навички у в'язанні.

Метою розділу «Виготовлення штучних квітів» є виховання творчої особистості: розвиток її інтересів, здібностей. У процесі навчання учні оволодівають загальнотрудовими

знаннями та вміннями, вчать конструювати, виготовляти суспільно корисні речі.

Вивчення розділу повинно забезпечити засвоєння практичних вмінь та навичок, необхідних для подальшої самостійної діяльності дітей.

Основна мета розділу «Оформлення інтер'єру» — залучення учнів з порушеннями зору до перетворюючої діяльності у довкіллі, розвиток естетичної особистості. У процесі вивчення учні отримують знання з кольорознавства, естетики. Знайомляться з поняттям «композиція», «екібана», «ескіз». Вивчення цього розділу має забезпечити: розширення світогляду, розвиток загальних та спеціальних здібностей, технічного мислення, творчих здібностей, виховання почуття прекрасного.

У програму введено новий розділ «Макраме», зміст якого спрямований на корекцію роботи дрібних м'язів рук, що сприяє активізації дотику, уваги, оперативної пам'яті, розвитку дрібної моторики та координації рухів.

Учні вчать виконувати основні вузли. Добре засвоївши техніку плетіння, вони швидко навчаються самостійно виготовляти цікаві вироби. Заняття з макраме дають можливість здійснювати естетичне виховання дітей. Почуття краси сприяє зародженню доброти в людині. Діти знайомляться з поняттям гармонії, естетичного смаку, фантазії, образного мислення. Такі заняття мають великий позитивний вплив на розумовий розвиток дитини. Спочатку діти працюють за зразком, потім створюють власні зразки, візерунки, орнаменти. Стимулюється увага, мислення, задовольняється цікавість дітей.

Програма передбачає послідовний перехід від простого до складного, постійний процес набуття вмінь і навичок, удосконалення теоретичних знань і практичних умінь. Макраме, як і інші види рукоділля, дає можливість реалізувати потребу в творчості, а поєднання праці й фантазії допоможе учням проявити себе в ролі художника-дизайнера.

Учитель обирає види робіт відповідно до можливостей, здібностей учнів, знаходить справу за інтересами, організовує ви-

конання колективних творчих проєктів. Підведенням підсумків і вищою оцінкою якості результатів є участь у виставках.

Педагог повинен щодня спонукати дітей до пошуку корисних трудових справ і сприяти їхньому виконанню. У сліпих і слабозорих дітей у школі мають бути сформовані трудові навички з обслуговуючої, господарської та побутової праці як важливий компонент особистісного розвитку, що допоможе соціальній адаптації та інтеграції такої дитини в суспільство.

У процесі трудового навчання широко використовуються спеціальні технічні та наочні засоби, які дають можливість використовувати залишковий зір та збережені аналізатори, а також натуральні засоби наочності, які сприяють корекції недоліків зору. Для збереження залишку зору необхідно суворо виконувати офтальмологічні рекомендації та санітарно-гігієнічні вимоги, правила особистої безпеки праці. При переході від одного виду діяльності до іншого необхідно обов'язково проводити інструктаж з учнями.

Роботу з планування уроків трудового навчання вчитель здійснює на семестр і на кожний урок відповідно до загальних вимог щодо планування навчальної роботи в спеціальній школі для дітей з порушеннями зору.

За основу планування роботи на семестр беруться програмні вимоги з трудового навчання для відповідного класу, стан знань, трудових умінь і навичок учнів, матеріально-технічні умови школи.

До плану з трудового навчання на семестр висуваються наступні вимоги: по-перше, програмний матеріал має бути розташований у чіткій системі з таким розрахунком, щоб учень послідовно оволодівав новими знаннями, трудовими вміннями і навичками, щоб при виготовленні кожного виробу засвоював нові прийоми роботи і водночас повторював раніше засвоєні. Це досягається таким добором виробів, при якому кожна нова робота є певним ускладненням попередньої.

Крім того, в плані слід відводити достатню кількість часу на закріплення нових знань, на формування трудових умінь і навичок. Слід пам'ятати, що дитині з порушеним зором складніше оволодіти новими вміннями і навичками, через що біль-

ше часу слід виділяти на повторення, включати до плану додаткові та проміжні тренувальні вправи.

Плануючи навчальний матеріал з трудового навчання на семестр, необхідно узгоджувати його з матеріалом інших предметів, щоб учні могли в процесі праці використовувати, поглиблювати, закріплювати набуті на уроках знання.

У плані слід спеціально передбачати час на проведення екскурсій, перевірку та облік знань, умінь і навичок учнів з певних розділів програми.

До поурочних планів вчителя з трудового навчання висуваються наступні вимоги:

1. У плані уроку з трудового навчання слід чітко визначити тему і мету, основний зміст уроку.

2. Всі етапи уроку мають бути методично правильно розташовані і чітко регламентовані.

3. Основна кількість часу на уроці повинна відводитися на безпосередню практичну роботу учнів.

4. До уроку мають бути правильно підібрані наочність, відповідний матеріал та інструменти на основі врахування вікових і зорових можливостей учнів.

Позитивно впливають на ефективність роботи на уроках праці правильно підібрані практичні завдання до кожної теми. Вироби, які виготовлятимуть учні, повинні відповідати темі, бути доступними для виконання, щоб учні мали змогу виявити ініціативу, самостійність. Посильне, цікаве завдання захоплює учня, робить його діяльність активною, цілеспрямованою.

Правильно добирати практичні завдання до кожної теми допомагає вчителю програма з трудового навчання, в якій наведено перелік практичних робіт. Але до використання цих рекомендацій слід підходити творчо, враховувати контингент учнів класу, різний ступінь їхнього загального розвитку, особливості моторики, стан зору тощо. В основі кожного індивідуального завдання на уроках праці має бути бажання виявити і використати всі потенційні можливості учня в трудовому навчанні. Важливо допомогти їм відчувати особливості роботи з різними матеріалами і відшукати особистісно значущі

для них об'єкти праці, які найкраще забезпечують реалізацію їхніх творчих задумів.

Процес трудового навчання повинен сприяти також вихованню в учнів любові до праці, поваги до людей праці, формуванню інших моральних якостей особистості. Як свідчить практика, ці якості необхідно формувати не шляхом словесної агітації, а включенням сліпих та слабозорих учнів у виробничий процес. На заняттях у майстернях можуть бути створені сприятливі умови і для розвитку в учнів з вадами зору просторової уваги, технічного мислення, вміння виявляти причинно-наслідкові зв'язки між різноманітними технічними об'єктами та процесами.

Особливе значення мають практичні роботи, які сприяють формуванню просторових уявлень у сліпих і слабозорих дітей й свідомому засвоєнню геометричного матеріалу (моделювання, вирізування різних геометричних форм, перетворення одних фігур в інші тощо).

Виконуючи практичні роботи з трудового навчання, учні роблять нескладні розрахунки, виміри, обчислення, використовують графічні навички, оволодівають прийомами і способами застосування здобутих знань на практиці.

Трудова діяльність сприяє збагаченню словникового запасу учнів, засвоєнню технічної термінології, збагаченню уявлень про якості та властивості предметів. Велике значення на уроках праці надається естетичному вихованню дітей під час вишивання, оздоблення виробів, художнього вирізування, застосування декоративних елементів тощо. Робота учнів на пришкольній навчально-дослідній ділянці збагачує їхні уявлення про навколишній світ, виховує бережливе ставлення до живої природи, формує навички колективної праці, озброює знаннями, які мають велике значення в повсякденному житті й самостійній трудовій діяльності. Важливе корекційне значення надається розвитку в учнів зорового сприймання предметів, процесів і явищ навколишньої дійсності, оволодіння прийомами просторової орієнтації тощо, а також вироблення у них правильної осанки під час виконання трудових дій, точності й координованості рухів.

Трудове навчання і виховання в школі-інтернаті здійснюється на уроках та в позаурочний час і включає загальну та спеціальну трудову підготовку дітей.

Загальна підготовка базується на основних видах праці, які потрібні дітям у повсякденному житті, *спеціальна* — спрямована на професійну підготовку.

Обидва напрямки здійснюються в єдиному комплексі та у відповідності до вікових та індивідуальних особливостей дітей і включають:

- трудову пропедевтику, яка здійснюється у 1-4 класах на уроках трудового навчання, самообслуговування і суспільно корисної праці та в позаурочний час на заняттях гуртків;
- трудове навчання (технології), яке здійснюється впродовж навчання в основній ланці школи на уроках трудового навчання та обслуговуючої праці в майстернях школи та у позаурочний час;
- професійно-трудова підготовка проводиться в старших класах у школах з профільним навчанням та на навчально-виробничих підприємствах УТОС.

Трудове виховання здійснюється в роботі відповідних гуртків: домашнього господарювання, квітникарства, зоології та ін. Організація позакласної роботи з трудового виховання передбачає навчання дітей самообслуговуванню, проведення змагань на краще виконання певних трудових завдань, догляд за пришкольною ділянкою тощо.

Організація трудового навчання й виховання в школах для сліпих та слабозорих дітей неможлива без врахування особливостей зорових функцій дітей і передбачає здійснення індивідуального підходу до кожної дитини, цілеспрямоване вивчення стану функціонування їх зорового аналізатора та створення оптимальних офтальмо-гігієнічних та педагогічних умов, спрямованих на збереження та розвиток зору дітей у процесі трудового навчання.

В організації трудового навчання і виховання використовуються різноманітні *методи*. Так, великий педагогічний вплив на вихованців мають *розповіді* та *бесіди* про працю людей, її значення для забезпечення життєдіяльності. Добре вплива-

ють на формування позитивного ставлення до праці зустрічі з видатними людьми, праця яких високо цінується суспільством.

Використовуючи *метод особистого прикладу*, вчитель демонструє дітям зразки ставлення до праці, повагу до людей, які працюють.

Метод вправлення відіграє особливу роль у формуванні трудових умінь та навичок сліпих та слабозорих дітей. Це пов'язано з тим, що трудова діяльність дітей з порушеннями зору формується пізніше, ніж у зрячих дітей, і має свої особливості у зв'язку з необхідністю удосконалення роботи збережених аналізаторів, особливо дотику.

Використання методу вправлення здійснюється у поєднанні з *методом виконання трудових завдань*. Цей метод передбачає використання емоційного ставлення до завдання, бажання його добре виконати. Тому завдання має бути цікавим, достатньо важким, але в межах можливостей дитини. У процесі виконання трудового завдання дитина вправляється у здійсненні різних трудових дій. Підвищенню ефективності трудової діяльності сприяє використання *методу змагання*.

Особливого значення в трудовому вихованні дітей з порушеннями зору надається суспільно корисній праці, оскільки з причин складності візуального сприймання праці інших людей, діти не завжди правильно розуміють її необхідність і значення для суспільства. Суспільно корисна праця в школах для дітей з порушеннями зору відбувається у таких видах праці, як самообслуговуюча праця, господарсько-побутова праця, шефства над молодшими школярами, виробнича праця на підприємствах УТОС.

Розвиток пізнавальної діяльності сліпих та слабозорих дітей у процесі праці — складне і відповідальне завдання спеціальної школи. Успішне вирішення його забезпечує якісну підготовку дітей до самостійного життя та суспільно корисної діяльності.

5. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ТА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ ПРАЦІ

5.1. Загальні вимоги до організації уроків трудового навчання

Як зазначалося, трудове навчання покликане сприяти формуванню технічного світогляду, закріпленню на практиці знань про технологічну діяльність, спираючись на закони та закономірності розвитку природи, суспільства, виробництва і людини, створювати сприятливі умови для професійного самовизначення учнів, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів, сприяти розвитку технічної творчості та конструкторських здібностей, становленню морально-вольових якостей, культури праці.

Зміст нової програми з трудового навчання [7] подано у двох напрямках: «Технічна праця» і «Обслуговуюча праця». Увесь курс програми побудовано таким чином, щоб технічною і обслуговуючою працею були зайняті як хлопчики, так і дівчатка. У кожному класі протягом навчального року чергуються заняття з технічної та обслуговуючої праці. Клас ділять на дві підгрупи: окремо хлопчики і дівчатка. Для дівчаток на технічну працю відведено в кожному з класів по 18 годин на рік, стільки ж часу хлопчики зайняті обслуговуючою працею. Решту часу (52 години) хлопчики зайняті технічною працею, дівчатка — обслуговуючою. Такий розподіл дає можливість ознайомити хлопчиків та дівчаток з елементарними прийомами і навичками технічної та обслуговуючої праці, які потрібні їм у житті.

Метою та основним завданням навчального процесу на уроках трудового навчання та обслуговуючої праці є розвиток особистості учня з порушенням зору через залучення до різних видів доступної праці, засвоєння знань про властивості оброблюваних матеріалів, доступні засоби праці, формування конструктивного підходу до вирішення трудових завдань і опанування безпекою праці, що дозволить їм брати активну

участь у житті сучасного суспільства та у самостійній виробничо-трудовій діяльності.

Згідно наказу МОН України № 128 від 20.02.2002 р., при проведенні уроків з трудового навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) при кількості учнів у класі більше 7-ми осіб здійснюється поділ на підгрупи. При низькій наповнюваності класу не виключено комплектування змішаних груп (хлопців і дівчат разом). При цьому враховуються психофізичні особливості учнів, їхні інтереси та здібності, пов'язані з працею.

Враховуючи диференційований підхід до навчання хлопчиків та дівчаток, а також до навчання учнів з різними захворюваннями та ступенями втрати зору, програмою передбачається можливість вибору вчителем об'єктів праці залежно від місцевих умов. Добір об'єктів праці здійснюється з урахуванням змісту програми, вікових та індивідуальних особливостей учнів, корекційної вагомості та доцільності виготовлення виробу. При календарно-тематичному плануванні вчитель може, в межах календарного плану, корегувати кількість годин на вивчення тем, а також послідовність їх викладу.

Для організації трудового навчання доцільно використовувати і виробничо-навчальну базу промислових підприємств Товариства сліпих, навчальних майстерень та навчально-виробничих комбінатів, орієнтувати школярів на народні художні промисли, що мають тенденцію до розвитку.

Слід ширше використовувати спеціальні технічні засоби, завдяки яким можна залучати залишковий зір при обробці різних матеріалів ручним та механічним способом; використовувати засоби наочності: рельєфні малюнки, креслення, плакати тощо; у певній системі вводити елементи спеціальної графіки, які передбачають читання і виконання рельєфних малюнків, креслень, схем.

Трудове навчання в кожному класі завершують узагальненими екскурсіями, в процесі яких розв'язують пізнавальні, виховні та профорієнтаційні завдання. Організація праці учнів на основі виробничих замовлень, екскурсії на виробничі підприємства та підприємства Товариства сліпих створюють необхідні умови для активної профорієнтаційної роботи. Під

час екскурсій відбувається ознайомлення учнів з основними робітничими професіями промислового виробництва, а також сфери обслуговування населення. Все це допоможе випускникам свідомо обрати професію.

Для проведення занять із технічної та обслуговуючої праці в школі необхідно надати приміщення з бічним лівостороннім стрічковим освітленням, обладнані сонцезахисними пристроями (підйомно-поворотні жалюзі, штори з бавовняних тканин — попліну, штапельного полотна, репсу). Для навчальних майстерень і лабораторій встановлене мінімальне значення коефіцієнта природного освітлення, що дорівнює 2,5 відсотка. При глибині приміщення майстерні більш ніж як 6 м обов'язково потрібне тільки правостороннє підсвічування світильниками. Напрямок основного світлового потоку справа, спереду та позаду від учнів неприпустиме.

Штучне освітлення приміщень навчальних майстерень повинне бути в межах 500 лк горизонтально на рівні 0,8 м від підлоги. Таке саме освітлення передбачене і у вертикальному напрямку.

Для охорони залишкового зору на заняттях з трудового навчання необхідно неухильно дотримуватися рекомендацій офтальмологів, правил особистої гігієни і безпеки праці. Зокрема, перед кожним заняттям слід інструктувати учнів щодо дотримання правил техніки безпеки, навіть якщо одне і те саме завдання вони виконують протягом кількох занять.

Під час трудового навчання, окрім урахування санітарно-гігієнічних вимог та можливостей виконання того чи іншого трудового процесу, для збереження залишкового зору обов'язково потрібно враховувати ряд протипоказань, що впливають із характеру захворювання очей.

Таблиця 1

Протипоказання при основних очних захворюваннях

Назва захворювання	Характер робіт, протипоказаних для виконання школярами з порушеним зором
Ускладнена висока короткозорість. Відшарування сітківки. Колобома судинної оболонки і сітківки. Помутніння кришталика	Роботи, пов'язані: з епізодичним підйманням предметів вагою більше 3-5 кг (залежно від віку) або систематичним підйманням предметів меншої ваги; із застосуванням фізичної сили ривками, зі струсами тіла і з нахиленим положенням голови; з постійною (тривалою) напругою зору (розгляданням дрібних деталей)
Атрофія зорових нервів. Захворювання сітківки та судинної оболонки	Роботи, пов'язані із складальними операціями, що потребують більшого (більше 30х30 см) поля зору
Помутніння рогівки	Роботи, пов'язані з виділенням пилу, водяних парів, хімічних речовин
Ускладнена трахома	Роботи, що виконуються на вільному повітрі, пов'язані з дією вітру та пилу
Глаукома	Роботи, пов'язані з підніманням важких предметів із значною фізичною напругою з нахиленим положенням голови, зі струсами тіла, з впливом теплового випромінювання; із значною нервово-емоційною напругою
Афакія (відсутність кришталика)	Роботи, пов'язані із струсами тіла, із застосуванням фізичної сили ривками, з впливом інфрачервоного проміння

Види робіт, до яких забороняється залучати сліпих та слабозорих учнів:

1. Роботи, що не відповідають віку і пов'язані з великим фізичним навантаженням: миття підлог, носіння води в тарі місткістю більше 3 літрів, прання білизни вручну або машинами — до 7 класу включно, рубання дров, прання постільної та натільної білизни вручну, вантаження і розвантаження важких предметів, натирання підлог.

2. Робота, небезпечна для життя: очищення від снігу даху та проїзних частин вулиць; миття і протирання освітлювальної апаратури та віконного скла на будь-якому поверсі; обслуговування котельної, поточна дезінфекція.

3. Роботи, небезпечні в епідеміологічному відношенні: прибирання санвузлів, умивальних кімнат, місць загального користування.

5.2. Урок з використанням розповіді, бесіди, словесної інструкції

Кожен урок праці повинен бути методично правильно побудований. Вибір методів роботи і прийомів подання навчального матеріалу учням визначається змістом програмного матеріалу, віковими особливостями дітей та метою уроку.

На уроках трудового навчання для подання навчального матеріалу застосовуються в основному такі методи роботи, як розповідь, бесіда, показ, допомога, словесна інструкція.

Розповідь вчителя є важливим джерелом знань учнів. Її своєрідність на уроках праці полягає в тому, що вона обов'язково супроводжується демонстрацією об'єкта, що вивчається. Використання даного методу дозволяє вчителю озброювати учнів знаннями про предмети і явища навколишнього світу. До розповіді вчителя на уроках праці висувуються наступні вимоги: вона повинна бути чіткою, короткою, логічно правильною.

Не зважаючи на велику цінність методу розповіді, не слід зловживати використанням його на уроках праці. Найтипівішим недоліком розповіді вчителя є недостатнє оперування наявних в учнів знань про той чи інший предмет. У розповідь іноді включаються відомості, давно засвоєні учнями. Нерідко сам учитель, не залучаючи до роботи учнів, розповідає все про ті предмети, які дуже добре знайомі дітям з їхнього власного життєвого досвіду та практичної діяльності. Так, наприклад, часто не враховується досвід уявлень та практичних дій учнів 3-4 класів, набутий ними під час навчання та життєвої практики.

Усі пояснення вчителя на уроках праці проводяться у формі розповіді або бесіди. Перевага надається бесіді, тому що з допомогою запитань вчитель має змогу уточнити рівень підготовленості учнів до виконання трудового завдання, активізує підготовку учнів до роботи, створює можливість перевірити, наскільки усвідомлено учні виконуватимуть те чи інше завдання.

Розповідь застосовується на уроках трудового навчання в тих випадках, коли учням подаються відомості про матеріал, інструмент або прийоми роботи, які їм зовсім невідомі. Але

при першій же можливості вчитель повинен перейти від розповіді до бесіди.

Кожне пояснення вчителя, в якій би формі воно не проводилося, має бути добре унаочнене. Наприклад, коли вчитель розповідає про інструмент або певний матеріал, необхідно, щоб перед кожним учнем лежав такий самий зразок, який демонструє вчитель класу. Відповідаючи на запитання вчителя або ставлячи запитання, учні повинні підкріплювати свою думку відповідним показом чи то інструмента, чи то зразка. Це активізує роботу учнів і забезпечує краще усвідомлення навчального матеріалу.

Як показує досвід, сліпі та слабозорі діти не завжди планують свою практичну діяльність. Цей недолік має місце й у дітей з нормальним зором. Проте для дітей з вадами зору планування відіграє значно більшу роль як засіб керівництва їхньою пізнавальною та практичною діяльністю. Отож потрібно використовувати різні прийоми для навчання учнів планувати свою діяльність. Для цього після оголошення учням завдання та обстеження зразка, слід пропонувати їм скласти план роботи за такою схемою: які матеріали та інструменти, вимірювальні прилади потрібні для виконання роботи; у якій послідовності виконуватиметься завдання; як перевірятиметься виконана робота.

Відповідаючи на ці запитання, учні складають програму наступних дій, аргументують їх доцільність.

Учитель має змогу ще на підготовчому етапі роботи спрямувати діяльність учнів у потрібному напрямі. Крім цього, що особливо важливо під час роботи, планування сприяє запобіганню травматизму та небезпечних для життя та здоров'я учнів випадків.

Відомо, що пізнавальна діяльність дітей з порушеннями зору, що забезпечує ефективність спостережень, здійснюється на звуженій сенсорній основі. Проводячи спостереження, вони відчують дефіцит зовнішніх стимулів до пізнавальних дій внаслідок відсутніх або обмежених можливостей зорового сприймання. Тому, ставлячи послідовно запитання у ході бесіди, вчитель допомагає учням усвідомити трудове завдання та спланувати трудові дії. Потреба у бесіді впливає з того, що

сліпим та слабозорим учням досить важко під час спостережень цілісно тримати в полі зору або в зоні дотикового обстеження об'єкт спостережень. Внаслідок цього спостереження можуть набути хаотичного характеру, що призводить до формування неповних, фрагментарних уявлень про навколишню дійсність. Бесіда виконує важливу функцію: організовує, упорядковує пізнавальну діяльність дітей; сприяє залученню збережених органів чуття, що забезпечує досить ґрунтовне збагачення уявлень про об'єкт вивчення.

Отже, використання бесіди створює сприятливі умови для різнобічного і повного виявлення ознак та властивостей предмета; забезпечує формування в учнів певного порядку і послідовності під час виконання спостережень та трудових дій.

Важливо вчити дітей самостійно виконувати трудові дії не лише за показом та зразком, а й за словесною інструкцією. У процесі корекційної роботи особлива увага приділяється вдосконаленню вправ для розвитку просторового орієнтування, а також розвитку дрібної та загальної моторики в процесі виконання робіт. На цьому етапі навчання найчастіше використовуються фронтальний, груповий чи індивідуальний способи організації діяльності дітей.

Не переобтяжуючи увагу учнів термінами, вчитель повинен правильно в технічному відношенні називати трудові дії, інструменти, вправи, вимагати від учнів усвідомлення, запам'ятовування і використання цих назв у процесі роботи на уроках праці і поза уроками.

Залежно від наявності в учнів знань змінюється характер і місце розповіді вчителя на уроках. Необхідно, по-перше, використати наявні знання учнів; по-друге, самостійно під керівництвом учителя учням потрібно здобути знання в процесі вивчення об'єкта, і лише потім застосовувати розповідь учителя з метою уточнення, доповнення, розширення і систематизації знань учнів про той чи інший об'єкт. Так, наприклад, замість розповіді вчителя успішно можуть бути використані розповіді учнів. У школі для дітей з вадами зору, особливо в молодших класах, учні мало розповідають з власної ініціативи. Самостійні висловлювання дітей посідають незначне місце. Значною мірою це пояснюється тим, що цьому не приділяється-

ся належна увага в процесі навчання учнів, недооцінюються наявні в учнів знання, одержані в процесі життєвого досвіду. На уроках слід запобігати остраху учнів висловлюватися невірно. Вчитель повинен допомогти в разі потреби правильно та повно оформити розповідь.

Велика цінність використання розповідей учнів полягає, з одного боку, в тому, що виявляється характер наявних у них знань, а з другого — розвивається бажання висловитись без сторонньої допомоги. Самостійні висловлювання учнів сприяють актуалізації знань, отриманих ними в процесі власного досвіду. При даному виді роботи ініціативу виявляє сам учень, він прагне показати свої знання без допомоги педагога, самостійно висловитись.

Джерело активності учня в даному разі криється в роботі його думки, в бажанні висловити власну думку. В свою чергу повага з боку вчителя до знань учня стимулює його до ще більшої активності. Для залучення до роботи всіх учнів класу необхідно для розповіді викликати середнього учня, даючи останнім завдання уважно стежити за розповіддю товариша і доповнювати її. Досвід показує, що навіть слабкі учні в класі мають певний рівень знань і охоче включаються в колективну розповідь.

Досить тісно з розповіддю вчителя та учнів пов'язана *бесіда* як метод вивчення об'єктів на уроках праці. Бесіду можна широко використовувати під час вивчення або виготовлення предмета з різною метою, а саме: відтворити в свідомості дітей образ предмета, який вони бачили раніше; виявити наслідки самостійних спостережень учнів; виявити і систематизувати знання з життєвого досвіду дітей; керувати процесом безпосереднього сприймання учнями об'єктів, спрямовуючи увагу на їхні істотні ознаки і властивості; перевірити та закріпити знання учнів про вивчений предмет та ін.

Особлива цінність використання бесіди полягає в тому, що при проведенні її значно підвищується активність учнів. Вчитель, демонструючи об'єкт, ставить низку запитань, на які учні відповідають самостійно, уважно оглянувши предмет. Використовуючи предмет як джерело знань, учні самостійно будують речення, активно добираючи потрібні мовленнєві засоби. Хоч у відповідях вони іноді роблять багато синтаксичних по-

милок, однак така робота значно активізує їхнє мислення. Самостійні відповіді дітей вчитель виправляє, уточнює і доповнює в процесі колективної роботи класу. Учитель не повинен поспішати сам формулювати правильну відповідь. Необхідно дати учням завдання самим провести спостереження, ще раз розглянути предмет з тим, щоб перевірити правильність своїх думок.

Метод бесіди може використовуватися на кожному уроці праці неодноразово: під час вступу до теми уроку, в ході уроку, під час заключної частини уроку. Бесіди на уроках праці можуть бути *вступні* і *заклучні*. Вступна бесіда проводиться перед виконанням практичних робіт учнями і має винятково велике значення для усвідомлення ними послідовності трудових дій, планування практичної діяльності.

Заклучна бесіда проводиться після виконання учнями роботи, пов'язаної з практичним завданням. Плануючи роботу на уроках праці, вчитель повинен передбачити запитання для заключної бесіди, які допомогли б з'ясувати ступінь усвідомлення виконаного завдання учнями, підкреслити істотну особливість трудової операції, властивість матеріалу чи інструмента, з яким працював учень під час уроку. Але в кожному випадку бесіда повинна активізувати розумову діяльність учнів.

Показ як метод навчання використовується в роботі і з молодшими школярами, і на заняттях зі старшими дітьми. У процесі показу дітям надається зразок виробу в його цілісному вигляді, без акцентування уваги на окремих елементах. Правильність показу, його точність — важливі умови навчання. Недбала, неточна демонстрація виробу може спричинити неправильне його відтворення дітьми. Споглядаючи виріб, діти повинні добре його обстежити. У роботі з дітьми, що мають недостатньо розвинене просторове орієнтування, важлива допомога дорослого. Словесна інструкція та допомога використовується на всіх роках навчання при виконанні координаційно важких рухів, а також для запобігання можливих травм.

Поступово засвоєння дітьми рухів за наслідуванням зводиться до їх відтворення за *словесною інструкцією*. Залежно від віку дітей, їхнього рухового досвіду, стану зору, слуху і мовлення, вчитель використовує різні форми пояснення. У мо-

лодших класах назви предметів, дій подаються усно й для кращого сприймання і засвоєння демонструються наочно. В міру засвоєння специфічної термінології та розвитку моторики, усне пояснення використовується до демонстрації об'єкта праці або у випадках показу нових чи недостатньо засвоєних дітьми раніше дій. Інструкції повинні бути короткими, зрозумілими дітям. У випадках нерозуміння дітьми значення вжитих ним слів, вчитель використовує показ у сполученні зі словесною інструкцією, а потім знову повторює інструкцію.

5.3. Урок з використанням графічних засобів наочності

Використання графічних засобів у навчанні сліпих і слабозорих учнів потребує врахування особливостей пізнавальної діяльності, процесів сприймання, типологічно-індивідуальних особливостей учнів та використання наочності з високим рівнем інформативних ознак, доступних для сприймання за допомогою дотику і залишкового зору.

Як відомо, основними ознаками зображуваного об'єкта, його сенсорним змістом є ознаки форми, кольору, розміру та ін. Дослідження вчених з питань сприймання стверджують, що більшість учнів виділяють форму предмета як найбільш інформативну ознаку.

Сприймання зображень дітьми опирається головним чином на форму, що тісно пов'язана зі змістом. У формі вони шукають якості й властивості, які характеризують предмет. При цьому, провідне значення ознаки форми в зоровому сприйманні підтверджується реакціями вибору, практичними діями учнів, вербалізацією ознак предметного подразника.

Важливими інформативними ознаками в зображеннях є також кольори й контрастність. На етапі виявлення об'єкта колір є сигнальним засобом, що залучає увагу учнів. На наступних етапах сприймання колір слугує засобом зв'язку з довкіллям.

Колір, як об'єктивна властивість форми, має велику емоційну виразність. Насамперед, всі відтінки спектра емоційно пов'язуються з чуттєвим сприйманням температури предметів. Так, червоні, жовті, зелені кольори асоціюються з теплом, а блакитні, сині, фіолетові — з холодом. Крім передачі відчут-

тя тепла й холоду, колір активно впливає на настрій учня. Наприклад, червоні кольори збуджують й мобілізують, а зелений і блакитний — заспокоюють.

Наявність кольорового зору відіграє велику роль у впізнаванні зображень, дозволяє краще розрізняти деталі об'єктів і сприймати велику кількість інформативних ознак.

Порушення кольорового зору можуть бути значною мірою компенсовані шляхом посилення насиченості та яскравості колірних тонів у зображеннях.

Організація занять із використанням графічних засобів наочності передбачає виявлення зорових можливостей дітей у простежуванні вертикальних, паралельних і похилих ліній, окомірній оцінці довжини ліній, розміру фігур і відстаней між ними. При цьому можуть застосовуватися різні методичні прийоми: візуальне простежування ліній, з'єднання крапок і геометричних фігур, окомірна оцінка предметів і відповідних їм зображень, виявлення пропорцій, проведення вимірів за допомогою інструментів тощо.

Встановлення доступності учневі лінійної складності зображень здійснюється за результатами простежування зором вертикальних, горизонтальних, похилих ліній певної довжини, окомірної оцінки розмірів образотворчих елементів і фігур, знаходження окремих композиційних структур.

Різноманітний набір зображувально-композиційних засобів, відповідний розмір зображень дозволяє досягти високої наочності й виразності графічних інформаційних засобів. Важливо прагнути до правильної передачі форми, змісту, пропорцій, гармонізації зображень на основі законів симетрії, ритму, штриха, кольороутворення.

Форма сприймається через контраст — площа й зображення. Тому при передачі форми виникає необхідність застосовувати різноманітні образотворчі засоби: кольори, лінії, штрихи, крапки та їх комбінації.

Залежно від виду зображень використовуються формуючі лінії, лінії побудови, допоміжні лінії й крапки. Вони повинні чітко розрізнятися в малюнках, кресленнях і схемах. Зсув і недиференційоване застосування образотворчих елементів при передачі форми ускладнює процес розуміння гра-

фічних побудов. Так, наприклад, крапки, штрихи й комбінації з них мають різне значення в зображеннях. Вони можуть служити функціональними елементами, позначаючи частини предметів (виступ, кнопку, ручку й т. ін.), елементами зв'язку між лініями й доповненнями до них, лініями згину тощо. Це вимагає деякої обачності у їхньому застосуванні: механічне їх включення у зображення призводить до зміни змісту й ускладненню процесу сприйняття зображень.

При виконанні зображень необхідно дотримуватися масштабу. Не можна зображувати предмети однаковими, якщо вони відрізняються розмірами, тому що це спотворює уявлення дитини.

Основними принципами побудови, уніфікації й реконструкції зображень є:

1. Графічне подання інформації з урахуванням зорових можливостей учнів, а також рівня розвитку в них пізнавальних процесів.

2. Графічні зображення повинні містити лише ті елементи, які необхідні для повідомлення важливої інформації, точного розуміння її значення, виражати основний зміст і розкривати ознаки й властивості, властиві предмету, процесу або явищу.

3. Зображення, що позначають ті самі об'єкти, процеси і явища, повинні бути уніфіковані — мати єдине графічне вирішення.

4. Для подання складної графічної інформації застосовуються поетапні, проміжні малюнки, за допомогою яких вивчаються окремі частини, деталі, фрагменти предметів, процесів і явищ.

5. Зображення повинно мати композиційний центр — вузол скупчення інформації, а також чітку структуру, що легко запам'ятовується.

6. Не можна змішувати елементи зображень, виконаних різними способами (методом ортогонального й аксонометричного проектування, площинного й об'ємного зображення).

7. Колірне оформлення малюнків повинно співвідноситись із природними кольорами, властивими предмету або явищу, мати високий кольороотонний контраст.

8. Недоцільно зображувати предмети однакової величини на аркуші поряд, якщо в природі вони відрізняються розмірами, тобто необхідно дотримуватися пропорцій і пропорційних відношень.

9. Всі істотні ознаки предметів або явищ в ілюстраціях повинні чітко виділятися контуром, різними лініями, штрихами, кольорами.

10. У багатопланових ілюстраціях виділяють ближній, середній і дальній плани.

11. У малюнках з передачею об'єму необхідно виділяти контури, а також елементи, що характеризують об'єм (світлотінь, зміна кутів, скорочення ліній тощо).

Ознайомлення учнів із принципами побудови зображень, розвиток у них здібностей до предметно-просторових перетворень, а також декодування графічних символів і встановлення між ними причинно-наслідкових зв'язків і відношень дозволяє їм читати технічні малюнки, креслення й схеми.

Використання рельєфних зображень у спеціальній школі має певні особливості. Насамперед слід забезпечити необхідні умови для сприймання дітьми цих малюнків. Щоб навчити сліпих дітей сприймати рельєфне зображення, насамперед, слід пояснити, що зображення на папері до деякої міри є умовним, бо у зменшеному вигляді передає лише контур, основні конструктивні та функціональні частини предмета. Якщо є можливість, то слід обов'язково ознайомити дітей з реальним предметом. Для цього під час навчання сліпих дітей розгляду малюнків, особливо на початковому етапі, рекомендується одночасно з малюнком демонструвати предмет в натуральному вигляді або його модель, супроводжуючи розгляд відповідними поясненнями. Розпочинати потрібно з контурних малюнків і геометричних тіл, а надалі поступово переходити до тривимірних зображень. При цьому слід мати на увазі, що сліпим важко сприймати об'єм на площині. Отож спочатку доцільно пояснити, як з допомогою аксонометрії та законів перспективи на аркуші паперу створюються об'ємні фігури.

Доцільно поєднувати фронтальні методи демонстрації малюнків з індивідуальними. Для цього потрібно мати великий настільний малюнок і до нього набори копій невеликого

формату. Це дозволить кожному учневі розглядати малюнок на робочому місці.

Для слабозорих дітей використовують звичайні плоскі малюнки. При недостатній контрастності деяких деталей на малюнку доцільно дещо відтінити їх колір або рельєфно навести основні лінії.

У процесі такої роботи потрібно подбати про дотримання учнями всіх правил охорони зору, як це робиться на всіх інших уроках. Рекомендації щодо дозування зорової роботи та фізичних навантажень дає лікар-офтальмолог. На основі спостережень за поведінкою учнів вчитель може розробляти оптимальний режим роботи для окремих дітей. Якщо учень, виконуючи завдання, починає нижче нахилятися, повільніше працювати, терти очі, частіше помилятися, то це свідчить про наявність несприятливих факторів. Як відомо, при зниженні або значній втраті зору у слабозорих дітей спостерігається підвищена втомлюваність, яка негативно впливає на їхню працездатність. Для попередження втомлюваності необхідно створювати на уроці відповідні гігієнічні умови. До них відносяться: дотримання нормативів освітлення, використання спеціальних адаптованих підручників та роздаткового матеріалу зі збільшеним шрифтом, використання оптичних засобів, проведення фізкультхвилинки і гімнастики для очей, дотримання режиму зорових навантажень.

Недостатня освітленість приміщення є несприятливою умовою для зорового навантаження: різко знижується гострота центрального зору, діти швидко втомлюються, знижується їхня працездатність, погіршується зір і загальний фізичний стан. Саме тому вчитель повинен слідкувати за природним та штучним освітленням класу чи кабінету праці, яке повинно становити від 500 до 1000 люкс.

У деяких слабозорих дітей має місце світлобоязкість. Тому їхнє робоче місце повинно знаходитись якнайдалі від джерела світла. Для створення найбільш комфортних умов для їхньої роботи в класі доцільно точно дотримуватися всіх рекомендацій лікаря-офтальмолога.

Дослідження засвідчують, що недотримання зорових навантажень для роботи в класі учнів спеціальних шкіл призво-

дить не лише до їх втомлюваності, зниження гостроти зору та інших зорових функцій, а й до наростання внутрішнього гальмування, що негативно впливає на функціональний стан всієї нервової системи. При цьому охорона зору слабозорих учнів не передбачає виключення зору з роботи взагалі. Навпаки, знижений зір має використовуватись як для роботи, так і для вироблення умінь та навичок користування ним.

Складнішими для сприймання сліпих та слабозорих учнів є схематичні зображення. Це зумовлюється тим, що схеми відображають лише принципи будови або дії об'єкта. Використовувати схеми можна лише тоді, коли учні мають певні конкретні уявлення про даний об'єкт, сформовані в процесі попереднього ознайомлення з ним. Проте це не означає, що кожна схема, яка демонструється на уроці, повинна конкретизуватися натуральними наочними посібниками. Використання схем у трудовому навчанні сліпих та слабозорих має велике значення як засіб інтелектуалізації навчального процесу та підвищення його корекційно-компенсаторного спрямування.

Для дітей із залишковим та ослабленим зором можна використовувати схеми, виконані звичайним плоским шрифтом. Потрібно лише забезпечити більшу контрастність ліній та позначень. Доцільно також мати достатню кількість екземплярів схем для того, щоб кожний учень у зручних умовах міг їх розглядати. Для сліпих дітей та тих, які навіть при наявності незначних залишків зору не можуть користуватися ним, корисно виготовляти рельєфні схеми.

Рельєфні схеми механізмів виготовляють з алюмінієвого дроту і монтують на фанері. Деякі рельєфні схеми виготовляють на пластмасі або друкують типографським способом.

Отже, забезпечення трудового процесу необхідним дидактичним матеріалом, придатним для користування сліпими та слабозорими дітьми, є важливою передумовою правильної організації трудового навчання.

5.4. Особливості організації спостережень, екскурсій

Спостереження відіграє важливу роль у пізнанні учнями оточуючого світу. Воно повинно широко використовуватись і в тих випадках, коли діти вивчають новий предмет, і тоді, коли

предмет учням уже знайомий, але про нього вони мають не досить повне уявлення; і в тому разі, коли необхідно уточнити, поширити і поглибити знання учнів. Спостереження посідає важливе місце з перших кроків навчання учнів з порушеним зором. Чим ширше і послідовніше використовуються спостереження дітей на початковому етапі навчання, тим чіткішими і правильнішими будуть їхні уявлення, тим більшою мірою вони оволодівають вмінням спостерігати за предметами, явищами і процесами та робити правильні висновки із спостережень.

Цілеспрямований педагогічний вплив у ході проведення спостережень, що забезпечує формування чуттєвого досвіду, пізнання й удосконалення сприймання довкілля нерозривно пов'язаний із сенсорним сприйманням учнів.

У процесі сприймання того чи іншого об'єкта, явища учень поступово накопичує сенсорний досвід. При цьому необхідно, щоб властивості й назви предметів, явищ, які дитина сприймає, були поєднані словом, що допомагає закріпити у дитини уявлення про предмет чи явище, зробити їх більш чіткими, стійкими.

Дотикове й кінестетичне сприймання є найбільш інформативною сенсорною функцією для сліпих і слабозорих учнів. Воно дає їм інформацію про форму, величину, об'єм, а також забезпечує розвиток уявлень про інші властивості предметів: вагу, фактуру, температуру.

Основними напрямками сенсорного виховання на уроках праці є:

- формування в учнів системи обстежувальних, перцептивних дій (розглядання, обмацування);
- формування системи сенсорних еталонів, тобто узагальнених уявлень про предмети, матеріали та їхні властивості;
- формування вміння самостійно застосовувати системи перцептивних дій і сенсорних еталонів у практичній діяльності;
- виправлення недоліків моторики, розвиток ручної вмілості, зорово-рухової координації, способів і прийомів рухових дій;
- розвиток пошукових способів орієнтування;

- формування правильного орієнтування в навколишньому предметному середовищі.

Розвиток спостережливості у дітей з порушеннями зору повинен бути основою ознайомлення учнів з навколишньою дійсністю, однією з умов успішного трудового навчання. Програмовий матеріал з уроків праці може бути повноцінно засвоєний виключно в процесі аналізуючих спостережень.

Вивчення кожного об'єкта праці доцільно розпочати саме з виявлення наслідків спостережень учнів. Такий характер роботи значною мірою конкретизує й збагачує досвід дітей, активізує їхню пізнавальну та відтворюючу діяльність. У них виникає потреба повідомити про побачене і висловити своє ставлення до нього. Роль спостережень значно знижується в тих випадках, коли вони організовуються лише після вивчення нового матеріалу. При цьому втрачається основний зміст спостережень — дослідницький підхід до обстеження предметів і явищ навколишнього світу.

Спостереження повинні широко використовуватись і в процесі трудового навчання, і в позаурочний час. При цьому за характером проведення вони можуть бути найрізноманітнішими і проводитись у різних умовах: в класі, в куточку живої природи, на пришкольній дослідній ділянці, в природі, на виробництві та ін. Вчитель безпосередньо повинен керувати процесом спостережень учнів. Успіх спостережень залежить значною мірою від характеру завдань учителя. Через це необхідно задавати учням запитання та завдання, які б змушували їх думати, самостійно шукати відповіді.

Під час бесіди вчитель не лише виявляє уявлення дітей про різні об'єкти спостережень, а й з'ясовує причинну зумовленість їх вигляду або стану. Завдяки такій роботі в учнів створюється основа для порівняння об'єктів праці та матеріалів. Зрозуміло, що успішність спостережень може бути забезпечена лише тоді, коли вони проводяться систематично. Це важлива передумова повноти та адекватності уявлень сліпих та слабозорих учнів про природні об'єкти, об'єкти праці, які є зразками виготовлення тих чи інших виробів на уроках трудового навчання

Проведення спостережень зі сліпими та слабозорими учнями вимагає від педагога зосередження уваги на питанні: що повинні спостерігати учні? Від вибору об'єктів для спостереження залежить повнота уявлень учнів про певне явище чи об'єкт пізнання. Отже, враховуючи особливості обстежувальної діяльності учнів, для спостережень вибирають об'єкти, в яких з найбільшою повнотою та виразністю виявляється суть явища, що підлягає вивченню.

Спостереження є також основним видом роботи на **екскурсіях**. Екскурсія є цінним джерелом збагачення знань та розширення світогляду дітей, засіб розвитку їхніх здібностей орієнтування в довкіллі, спостережливості, допитливості тощо.

Кожна екскурсія повинна мати свою мету. Відповідно до мети, учитель визначає місце екскурсії й об'єкти, які діти будуть спостерігати. Перед проведенням екскурсії вчитель сам повинен ознайомитись із місцем екскурсії, об'єктами спостережень чи матеріалом, який планується зібрати для подальшого використання в класі. Вчителю доцільно скласти план проведення екскурсії, включаючи до нього такі питання:

- а) час, місце і тривалість екскурсії;
- б) мета і зміст екскурсії, тобто, що і в якій послідовності буде показано дітям;
- в) у чому конкретно полягатиме підготовка учнів до екскурсії;
- г) як будуть підведені підсумки екскурсії.

Склавши план проведення екскурсії, учитель ознайомлює з ним учнів. Перед екскурсією педагог розповідає дітям, куди і з якою метою вони йдуть, на що потрібно звернути увагу під час екскурсії. Нагадує дітям правила поведінки під час екскурсії, правила техніки безпеки, правила культурної поведінки та правила вуличного руху. Клас можна поділити на групи та призначити відповідальних за екскурсію у кожній групі.

Екскурсійне ознайомлення з майстернями найкраще проводити в найближчих невеликих майстернях з ручною і машинною обробкою матеріалів. Під час екскурсії діти безпосередньо знайомляться з видами і характером професійної праці, з роботою окремих машин і механізмів.

Вчителеві необхідно добре продумати, на чому саме слід зосередити увагу дітей і не відволікати їх від спостережень зайвими розповідями. Завдання вчителя — керувати спостереженнями дітей, спрямовуючи їх увагу на найважливіші ознаки та особливості спостережуваного об'єкта. Для цього вчитель ставить учням ряд запитань і дає конкретні завдання. В окремих випадках доцільно розподілити учнів по 2-3 особи й дати кожній групі завдання для самостійної роботи. Екскурсії з завданням для самостійної роботи викликають великий інтерес в учнів і проходять при активній діяльності дітей. Під час екскурсії вчитель повинен перевірити роботу кожної групи і допомогти дітям правильно виконати поставлене завдання.

Наприкінці екскурсії необхідно зробити короткий огляд того, що спостерігали учні, з'ясувати причини тих або інших явищ, властивості об'єктів спостережень.

5.5. Використання моделей і макетів, технічне конструювання

Зміст, організацію та методику трудового навчання у школах для сліпих дітей спрямовано на підготовку учнів до практичної діяльності, розвиток у них технічного мислення та виховання позитивного ставлення до праці.

Сучасне виробництво в системі УТОС, куди направляється на роботу більшість випускників шкіл сліпих, розвивається у напрямку комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів, наукової організації праці, впровадження у виробництво прогресивних методів праці. Воно вимагає високого рівня розвитку в учнів спеціальних шкіл конструктивно-технічних умінь — необхідної основи для такої діяльності.

Випускники спеціальних шкіл повинні володіти не лише міцними фундаментальними знаннями з основ наук, а й вміти творчо вирішувати питання вдосконалення виробничих, різноманітних технологічних процесів. Така підготовка допоможе випускникам після закінчення навчання в школі опанувати новою технікою на виробництві, вміло використовувати її, діяти впевнено і творчо.

У зв'язку з цим у системі трудового навчання одне з найважливіших місць посідає **технічне конструювання**. Воно є потужним засобом розвитку технічного та творчого мислення учнів, а також розвиває їхню активність, самостійність, сенсорні функції тощо.

Програми з трудового навчання шкіл для сліпих дітей і дітей зі зниженим зором з метою розвитку технічної творчості передбачають конструювання різних виробів при роботі з папером, картоном, деревиною й металом. Для цього пропонується: розробка конструкції виробу з урахуванням його призначення й застосування; визначення форми й величини окремих деталей і виробу, вибір матеріалів, способів виготовлення деталей, видів їхнього кріплення; складання технології виготовлення окремих деталей і збірки виробу.

Вирішення таких завдань вимагає від учнів певних теоретичних знань і практичного досвіду, оволодіння якими повинне відбуватися протягом усього трудового навчання в школі.

Навчання елементарному конструюванню дітей з порушеннями зору вимагає певних методів, організації й послідовності навчання.

Розглядаючи конструкторсько-технічну діяльність як систему певних знань, умінь і навичок, варто визначити ті з них, які забезпечують основу для оволодіння учнями технічним конструюванням.

До числа цих знань, умінь і навичок можна віднести наступні:

1. Знання про матеріали (деревина, метали, пластмаси), їхні властивості, особливості обробки.

2. Уміння аналізувати об'єкт конструювання: визначення форми, розмірів, порядку розміщення елементів конструкції; визначення взаємозв'язку й взаємодії всіх елементів конструкції.

3. Уміння планувати трудову діяльність: уявляти весь процес виготовлення виробу (відокремлення основних етапів роботи й послідовності дій на кожному етапі).

Формування в учнів конструювально-технологічної діяльності в процесі трудового навчання відбувається в ході розв'язання різноманітних конструктивно-технічних завдань.

Ці завдання можуть бути різної складності. Їх можна поділити на чотири основні групи: моделювання, конструювання, деконструювання, переконструювання.

Конструкторсько-технічні завдання найчастіше ставляться перед учнями у формі інструкції. Інструкції можуть бути різних видів: деталізовані, у яких докладно описана послідовність виготовлення виробу; інструкції з неповними даними, у яких даються лише основні рекомендації для виконання роботи; узагальнені інструкції, у яких дається назва об'єкта і його технічний малюнок. Деталізована інструкція з неповними даними може пред'являтися учневі усно або письмово з додатком малюнків, схем, креслень і технологічних карт.

Використання різних видів інструкцій дає можливість здійснити принцип індивідуального підходу у навчанні.

Як відомо, у дітей з порушеним зором ускладнені процеси опанування простору, рухів та цілеспрямованих дій, самоконтроль та саморегуляція рухів. Ці функції розвиваються у них повільніше, ніж у зрячих. Відсутність чи неповноцінність зору знижує повноту, точність та диференційованість чуттєвого відображення навколишньої дійсності і відбивається на уявленнях дітей. Все це ускладнює формування у них технічного мислення і вимагає використання спеціальних методів та прийомів, спрямованих на забезпечення розвитку його компонентів та навчання оперувати ними.

Формування та розвиток технічного мислення потребує тривалої та копіткої праці. Тому навчати конструюванню необхідно із самого початку трудового виховання учнів. Технічне конструювання розпочинається з елементарних його форм — завдань на **моделювання**. Моделювання передбачає копіювання відомого об'єкта чи виготовлення моделі за технічним малюнком або кресленням.

Навчання молодших школярів технічного моделювання краще здійснювати під час роботи з різноманітними конструкторами. Використання конструкторів з цією метою доцільно тому, що учням не доводиться самотійно виготовляти різні деталі до моделей, що складно для молодших школярів і займає багато навчального часу. Оперування готовими деталями дає можливість сконцентрувати головну увагу на розумовому ком-

поненті праці, а практичну діяльність використовувати як цілеспрямовану маніпуляцію окремими елементами конструкції.

Спочатку виділяються основні елементи, визначається розташування деталей та їх взаємозв'язок в конструкції. Далі визначають, з яких деталей складається конструкція, з допомогою яких деталей з'єднуються її частини.

У ході аналізу необхідно звертати увагу на геометричну форму деталей, їхні розміри, призначення, рухи, які вони можуть здійснювати.

У процесі навчання технічному конструюванню потрібно також забезпечити поступовий перехід від моделювання за зразком чи макетом до моделювання за рельєфним технічним малюнком або кресленням. Для цього необхідно навчити учнів читати рельєфні малюнки технічних об'єктів. З цією метою під час наочного аналізу зразка потрібно одночасно аналізувати і порівнювати об'єкт з його схематичним зображенням. Від учнів вимагається, щоб вони вміли аналізувати не лише зразок, але і його малюнок, впізнавати і називати, що на ньому зображено.

Після проведення наочного аналізу зразка та його малюнка переходять до планування майбутньої роботи. Для цього учнів слід навчити складати план роботи та оцінювати хід його реалізації, вносити необхідні корективи. Доцільно, щоб учні після складання плану давали пояснення кожного його пункту. Потім практично перевіряється правильність складеного плану. Розпочинаючи виготовлення наступних виробів, слід враховувати попередні помилки та неточності.

Основним принципом конструювання має бути пошук послідовності складання виробів на основі встановлення причинно-наслідкових зв'язків між елементами конструкції. Виходячи з цього, процес навчання конструюванню спрямовується на формування й розвиток в учнів пошуково-комбінаторної діяльності. Такий принцип навчання сприяє успішній підготовці школярів до розв'язання більш складних конструктивно-технічних, а в майбутньому — виробничо-технічних завдань.

Для здійснення пошуково-комбінаторної діяльності в процесі конструювання необхідно знати способи кріплення та

з'єднання деталей, а також інші операції, пов'язані з виготовленням виробу. З цією метою, попередньо проаналізувавши об'єкт, учні вивчають послідовність його виготовлення, визначають місце розташування елементів в конструкції стосовно один одного, знаходять з якими елементами безпосередньо структурно та функціонально пов'язані ці елементи, встановлюють місця з'єднання цих елементів між собою. Далі виділяється основний опорний орієнтир для вибору оптимального варіанта збирання виробу. Таким орієнтиром зазвичай буде той елемент (деталь), який пов'язує всі елементи конструкції між собою. Встановивши взаєморозташування, структурний та функціональний взаємозв'язок елементів в конструкції, учні обирають варіант збирання виробу. Якщо вибір варіанта виявився невдалим, з учнями проводять повторний, більш глибокий та ґрунтовний аналіз конструктивної задачі з урахуванням попередніх помилок та знаходять новий, більш вдалий варіант їх вирішення.

Навчання технічного конструювання у процесі трудового навчання спеціальних шкіл для дітей з порушеннями зору забезпечує розвиток технічного мислення, навчає вдумливо планувати свою роботу та виконувати її за складеним планом. Все це створює умови для оволодіння ними конструювально-технічною діяльністю, забезпечує творчий підхід до дорученої справи.

5.6. Особливості формування трудових рухів, дій

Значне зниження зору або його повна відсутність накладає специфічні особливості на орієнтування людини в побутовій та соціальній сферах життя. Оволодіння необхідними навичками не може формуватися в сліпих і слабозорих шляхом наслідування через глибокий дефект зору.

Недооцінка значення знань, навичок і умінь, що дозволяють людині бути незалежною в побуті, негативно позначається на всьому житті учнів і випускників шкіл для сліпих та слабозорих дітей.

Проживаючи тривалий час в умовах школи-інтернату, сліпі й слабозорі діти не мають змоги повноцінно включатися в життя, що протікає поза стінами школи. Діти віддалені від

безпосереднього готування їжі, догляду за одягом, від цілого ряду дрібних побутових обов'язків, що є важливою частиною життя сучасної родини. Вони не можуть одержати необхідних знань й умінь, які дозволили б їм самостійно організувати свій побут поза школою-інтернатом. Навіть коли діти-інваліди по зору перебувають удома, то в багатьох родинах вони утримуються в умовах гіперопікуваності, що ні в якій мірі не сприяє виробленню в них навичок, необхідних для самостійного життя.

Уроки з обслуговуючої праці покликані допомогти дитині з глибоким порушенням зору адаптуватися до самостійної життєдіяльності, активно включитися в трудові процеси, сформувати в дитини адекватні уявлення про побутову та соціальну сфери життя людини. Досягнення цих цілей робить досить комфортним життя дитини у школі; підвищує її статус у родині; збагачує її знаннями та вміннями, які дозволяють розширити коло спілкування й сферу предметно-практичної діяльності; створює міцну базу для повноцінного самостійного життя після закінчення школи.

Вивчення програмного матеріалу покликано сприяти розширенню у дітей кола понять і уявлень із самообслуговування, предметів побуту, побутової праці, морально-етичних норм поведінки; а також — формуванню спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних сліпим та слабозорим для виконання певних практичних дій без зорового контролю; та при наявності залишкового зору з таким візуальним контролем, що не призводив би до зорових перевантажень.

Спеціально сформовані навички дають можливість досить точного та швидкого виконання практичних дій, навіть у дітей з глибокими порушеннями зору. Оволодіння комплексом таких навичок дозволяє незрячим і слабозорим у певній мірі, а у деяких випадках і багато в чому, компенсувати повну або часткову втрату зору.

Проте сліпі й слабозорі спонтанно не опановують багатьма своєрідними й зручними саме для них способами дій та орієнтування, притому досвід соціально-побутового орієнтування слабозорих свідчить про те, що вони більшою мірою, ніж сліпі,

мають потребу в цілеспрямованому формуванні спеціальних навичок виконання різних видів предметно-практичних дій.

Річ у тім, що процес орієнтування (як побутового, так і просторового) слабозорих має свої особливості й відрізняється від аналогічного процесу як у зрячих, так і у тотально сліпих. З іншого боку, навіть мінімальні залишки зору можуть бути використані в процесі як побутового, так і просторового орієнтування. Тому слабозорі, безсумнівно, мають істотні переваги перед сліпими із залишковим зором і, тим більше, — перед тотально сліпими. Разом з тим, у слабозорих набагато більше, ніж у сліпих, витрачається часу на спонтанне придбання раціональних способів орієнтування у побуті та в просторі. Все це призводить до невиправданих труднощів у їхньому самостійному житті. Тому в процесі обслуговуючої праці також варто вчити слабозорих дітей раціонально користуватися у побуті всіма збереженими аналізаторами, щоб кожна дитина зрозуміла переваги такого способу побутового та просторового орієнтування.

Заняття проводяться із використанням усіх загально педагогічних методів та їхніх сполучень, але з урахуванням їх корекційної спрямованості при навчанні дітей з порушенням зору. Зі словесних методів кращим методом навчання є бесіда. Вона може бути вступною й випереджати інші види робіт, а може використовуватись також для закріплення отриманих знань при повторенні вивченого матеріалу. Бесіда повинна супроводжуватись використанням засобів наочності: реальними предметами, макетами, рельєфними зображеннями, схемами. Саме наочність є джерелом формування конкретних уявлень, матеріальною основою образного мислення, радикальним засобом попередження вербалізму в навчанні дітей з порушенням зору.

Усі виконувані із предметами дії повинні проговорюватися вчителем, а відповідні словесні вказівки заздалегідь продумуватися і подаватися у строгій послідовності.

Потрібно прагнути до того, щоб до кожного наступного етапу роботи всі учні переходили одночасно (якщо матеріал вивчається вперше, а не закріплюється). Для цього особливо уважно вчителеві треба контролювати дії учнів, у яких є труд-

нощі в оперуванні дидактичним матеріалом, щоб вчасно надавати їм допомогу.

Цю допомогу може робити не тільки вчитель, але й учень, який легко справляється із завданням.

Контролюючи знання та навички учнів, не можна обмежуватися тільки словесними відповідями без виконання конкретних завдань практичного характеру.

Педагогові завжди треба пам'ятати, що правильний опис способу виконання якої-небудь предметно-практичної дії дитиною з порушенням зору ні в якій мірі не означає, що вона може ці дії виконувати. Цей розрив між теоретичними знаннями та їхнім конкретним застосуванням характерний для дітей з порушенням зору.

Тому найбільш значущим та ефективним методом вивчення програмного матеріалу із трудового навчання є власна предметно-практична діяльність учнів. Але саме вона при зоровому дефекті протікає своєрідно, й тим більш своєрідно формується.

Утрудненість, а при сліпоті й неможливість наслідування, вимагають від педагога більш детального, поетапного показу дії, багаторазового повторення разом з учнем «рука в руку».

«Спосіб сполучених дій» полягає в наступному: педагог, перебуваючи за спиною дитини, бере її руки у свої й виконує ними необхідні операції. При цьому всі вони проговорюються.

Цей спосіб найбільш ефективно дозволяє «з'єднувати» слова з відповідними діями, й тим самим переборювати характерний для дітей з порушенням зору розрив між теоретичними знаннями та практичними вміннями. Мовне пояснення часто вимагає більше часу, чим сама дія, і затримує її виконання, але слова дозволяють заповнити відсутність або недоліки зорового сприймання. Оволодіння власною предметно-практичною діяльністю дозволяє дітям навчитися виконувати необхідні повсякденні дії з особистої гігієни, прийому їжі й поводженню за столом, догляду за собою, за одягом і взуттям, ремонту одягу, догляду за житловим приміщенням.

Таким чином, формуванню практичних і трудових навичок та умінь безпосередньо сприяє саме практичний метод, тому що навички не можуть бути сформовані без практичних дій

учнів, без вправ і закріплень певних операцій і наступного їхнього перетворення в уміння. Практична робота з освоєння тієї або іншої навички містить у собі інструктаж, демонстрацію правильних прийомів виконання дії, повторення учнями цієї дії. Практичне освоєння навички може проводитися тільки після з'ясування того, наскільки ця навичка зрозуміла для учнів та відповідає їхнім можливостям, а також безпеці життєдіяльності. Наприклад, не можна вправляти дитину в наливанні гарячого чаю в чашку, якщо вона ще не навчилася наливати холодну воду.

Багато предметів і знарядь праці, що використовуються на занятті, можуть бути дітям не знайомі. Тому першою умовою формування трудової дії є знайомство з об'єктами праці, а вже потім оволодіння технічними прийомами роботи з ними. Педагогові доцільніше «демонструвати» послідовність операцій або руками незрячого учня, або того, хто бачить гірше інших, або того, кому предметно-практична діяльність дається важче, аніж іншим. Спочатку педагог, проговорюючи всі виконувані дії, виконує їх разом з тією дитиною, яка має залишковий або слабкий зір і легко опановує програмний матеріал. Потім проводиться навчання одночасно вже двох учнів: учитель при цьому бере найбільш «важкого» учня, а перший з навчених, стаючи помічником учителя, — найбільш «легкого». Дитині-помічникові таке доручення дозволяє потренуватися в спільних діях з однолітком. Ці навички мають велике компенсаторне значення й будуть дуже корисні дитині як у шкільному, так і в майбутньому самотійному житті. Будь-яка форма педагогічного впливу вимагає диференційованого підходу до учнів із врахуванням індивідуальних можливостей кожного з них.

Плануючи колективне готування будь-якої страви, варто заздалегідь продумати, які інгредієнти знадобляться, нарізку яких з них доручити конкретним учням, яка допомога їм може підійти, яку роботу потрібно провести із найбільш «важким» учнем. У протилежному випадку за одне заняття група не встигне ні приготувати, ні тим більше одержати задоволення від своєї праці.

Колективна праця має велике значення й для соціалізації дітей. У ході колективної роботи вони вчаться виділяти орієнтири, котрі допомагають сліпим і слабозорим контролювати свої дії в колективі, погоджувати їх з роботою інших. У тих випадках, коли в процесі вивчення теми є небезпека одержання дітьми травми, варто підбирати такі способи дії та приладдя, які дозволять уникнути неприємностей.

Конкретний зміст заняття багато в чому зумовлюється індивідуальним досвідом кожної дитини. Уявлення про це педагог може скласти з бесід із дітьми, їхніми батьками, вихователями, а також за результатами власних спостережень. Особливу увагу варто приділити розташуванню предметів та обладнання в кабінеті. Дуже важливо, щоб всі предмети, які перебувають у ньому, розташовувалися в певних місцях, тобто місце розташування будь-якого предмета (меблі, наочні посібники, приладдя, кухонні обладунки та ін.) повинно бути один раз визначено й не змінюватись. Заведений порядок у кабінеті полегшує учням самостійне орієнтування в ньому. Це дозволить усім дітям брати посильну участь у практичній роботі, від заняття до заняття вдосконалюватись, а головне, як уже зазначалося, буде привчати їх до дотримання певного порядку в побуті, до розуміння того, що такий порядок при порушенні зору заощаджує час.

Особливу увагу варто звертати на знання учнями правил безпеки виконання освоюваних дій та операцій в умовах зорового дефекту. Наприклад, учителеві треба завжди класти інструмент ручкою вправо, тому що в більшості дітей провідною є права рука. Учням треба пояснити раціональний прийом пошуку потрібного інструмента. Для цього ліва рука висуває ящик, а права знаходить його правий край, опускається в ящик і перебирає ручки інструментів, за якими відшукують потрібний.

Аналогічним чином слід знайомити учнів і з іншими безпечними прийомами роботи в умовах зорового дефекту й контролювати їх дотримання.

5.7. Застосування робочих та вимірювальних інструментів

Важливим завданням трудового навчання шкіл для сліпих та слабозорих дітей є розвиток в учнів умінь користуватися *спеціальними пристроями та вимірювальним інструментом*, як важливою для опанування майбутньої професії та життєдіяльності практичною дією. Наявність у школах вимірювальних приладів, пристосованих до можливостей сліпих та слабозорих учнів, дозволяє їм, не перевантажуючи зір, виконувати трудові операції з достатнім рівнем точності.

Значна кількість учнів, які мають залишковий або різко знижений зір, можуть користуватися звичайними контрольно-вимірювальними приладами (шаблони, вимірювальні скоби тощо), а при потребі використовувати лупи.

Для виконання розміток використовують типові вимірювальні лінійки з рельєфними поділами. Для сліпих дітей на цих лінійках є рухливий повзунок, який фіксується на потрібній відстані від нульової поділки за допомогою стопорного гвинта.

До тифлотехнічних засобів трудового навчання в спеціальних школах належить багато пристроїв та інструментів, що готують учнів до опанування картонажної, слюсарної, столярної, швейної справи, побутово-господарської роботи.

Охарактеризуємо окремі з них.

Вимірювальна лінійка для столяра.

Складається з двох паралельно з'єднаних лінійок. Нижня — поділена на сантиметри, кожний сантиметр позначений короткою рисою, кожний п'ятий — довгою, а кожний десятий — рельєфною крапкою. Повзунок вільно пересувається уздовж лінійки. Його можна зафіксувати гвинтом у будь-якому положенні. Праворуч повзунка закріплено п'ять металевих пластинок завтовшки 1 мм кожна. Вони насаджені на вісь і можуть пересуватися по черзі або разом. Це дозволяє від величини, на яку встановлений повзунок, віднімати чи додавати по одному п'ять міліметрів. Лінійка виконує вимірювання з точністю до 1 мм.

Для вимірювання зовнішніх та внутрішніх діаметрів, різних потовщень з точністю до 0,1-0,2 мм застосовують штангенциркулі.

Штангенциркуль інженера Шульца.

Його будова: уздовж середньої смуги штанги просвердлено неглибокі конічні заглиблення з відстанню між центрами 5 мм. На звороті повзунка на рухомій губці закріплено плоску пружину з конусом на кінці. Під час руху повзунка по штанзі конічний кінець пружини потрапляє у заглиблення й фіксує губку на кожному п'ятиміліметровому відрізку. Це дає змогу сліпому школяреві відраховувати сантиметри і навіть 0,5 сантиметра.

Голівка мікрометричного гвинта, крок якого дорівнює 1 мм, зроблена у формі п'ятикутної зірочки. Поворот гвинта на кут супроводжується клацанням — губка перемістилася на два десятих міліметра. Це дає змогу робити вимірювання з точністю до 0,2 мм.

Штангенциркуль конструкції Г. Н. Роганова.

Лінійка штангенциркуля по всій довжині має рельєфні позначки через кожний сантиметр, а риски — через 5 мм. На бічній поверхні зроблено заглиблення з відстанню між вісями 5 мм. Кожний фіксуючий штифт у заглибленнях може бути опущений натисканням пальця. Пружини повертають штифти в початкове положення.

У процесі вимірювання при переміщенні каретки уздовж лінійки перший (нульовий) штифт фіксує кожний п'ятий, другий — кожний шостий, третій — кожний сьомий міліметр. На каретці проти нульового штифта закріплено стрілку, яка співпадає з рельєфними позначками на лінійці й фіксує розмір розсування штангенциркуля. Точність вимірювання — до 1 мм.

Мікрометр для сліпих.

Призначений для вимірювання з точністю до 0,01 мм. Складається із скоби, п'ятки та стебла, у яке загорнутий мікрометричний гвинт. Торці п'ятки і мікрометричного гвинта є вимірювальними поверхнями.

Величина у 5 мм визначається за кількістю гвинтових різей (ниток). На зовнішній поверхні гайки є міліметрові рельєфні позначки, за якими здійснюється рахунок. Десяті та соті долі міліметра підраховуються шляхом повороту мікрометричного

гвинта. Позначки на лімбі (частина з них у вигляді брайлівських цифр) розташовані двома рядками в шаховому порядку.

Для навчання школярів самообслуговування, елементів швейної справи та ведення домашнього господарства також використовують наступні пристрої та пристосування.

Нитковтягувач. Призначений для втягування нитки в голку. Складається з металевої пластини, на якій закріплено дротяну петлю. Для того, щоб втягнути нитку в голку, необхідно петлю нитковтягувача просунути у вушко голки і затягнути нитку в петлю. Після цього її разом з ниткою просовують крізь вушко голки.

Грибок для штопання.

Пристрій призначений для штопання панчіх та шкарпеток.

Пристрій для нарізування скибок різноманітних харчових продуктів.

Призначений для нарізування хліба, сиру, ковбаси. Складається з нижньої дощечки та двох бічних, які мають вертикальні прорізи для ножа. Обмежувальна стінка регулює товщину скибок. Цей пристрій також можна самостійно виготовити у шкільній майстерні.

Ніж-дозатор.

Призначений для нарізування продуктів. Це звичайний ніж, який має додаткову пластину — обмежувач.

Цукерниця з дозуючим пристроєм.

Призначена для дозування цукрового піску, солі, кави та інших сипких продуктів. Складається з корпусу, дозуючого бункера і кришки. Дозування здійснюється під час перевертання цукерниці догори дном. При її поверненні у початкове положення, бункер заповнюється сипким продуктом. Об'єм дози — одна чайна ложка.

Перечниця-дозатор.

Призначена для дозування перцю та інших сипких продуктів. Складається з корпусу, верхнього ковпачка, дозуючого стержня та нижнього ковпачка. Операція здійснюється натисканням на нижній ковпачок.

Корок-дозатор.

Призначений для дозування рідини при наливанні з пляшки в іншу посудину. Складається з металевої трубки, до якої

вставлено тоненьку трубку більшої довжини. Ці трубки пропущені крізь пластмасовий корок.

5.8. Особливості використання дотику у процесі трудового навчання

Дидактичні можливості трудового навчання покликані створювати умови для розвитку у школярів з порушенням зору пізнавальних процесів, прийомів обстежувальної діяльності, сприймання та просторового орієнтування.

Важливе корекційне значення має розвиток в учнів *дотикового сприймання* предметів, процесів і явищ навколишньої дійсності, оволодіння прийомами просторової орієнтації та ін.

Дотик має для сліпих виняткове значення, тому що бере участь у відображенні просторових і тимчасових відношень, фізичних і механічних властивостей довкілля. Дотик для сліпих — головний спосіб пізнання предметної і просторової орієнтації.

Дотик — ціла система шкірних і рухових відчуттів, що несуть людині велику й різноманітну інформацію про навколишній світ.

Дотикове і зорове сприймання людини подібні між собою тим, що адекватно відбивають ті ж самі властивості матеріального світу, але різні за способами сприйняття. Зорове сприймання є симультанним: образ навіть дуже великого об'єкта сприймається одномоментно. Дотикове ж сприймання є сукцесивним: предмет сприймається частинами, його цілісний образ складається поступово. Оскільки швидкість дотикового обстеження незначна, образ об'єкта, що сприймається, формується набагато повільніше, ніж при зоровому сприйманні (якщо зрячому досить декількох секунд, сліпому може знадобитися декілька годин). Зона дотикового обстеження, у порівнянні із зоною зорового сприймання, мізерно мала. Для дотикового сприйняття предметів і середовища існує низка перешкод (розміри предметів, форма, температура й т. ін.). Навіть використання інструментів і технічних засобів не забезпечує повного подолання цих перешкод. Все це при-

зводить до значного обмеження взаємодії сліпої людини з навколишнім середовищем.

Дотик містить у собі дві групи відчуттів: шкірні та рухові. Розглянемо роль кожної групи дотикових відчуттів у діяльності людини, особливо з глибокими порушеннями зору.

До шкірних відчуттів відносяться тактильні, температурні та больові відчуття.

Тактильні відчуття є контактними. Вони виникають у результаті дотику чого-небудь до тіла. Інтенсивний дотик відчувається як тиск на шкіру. Тактильні відчуття характеризуються абсолютним і просторовим порогами чутливості. Абсолютна тактильна чутливість вимірюється у міліграмах на кожний квадратний міліметр шкіри. Просторова чутливість (просторове розрізнення) характеризується відстанню в міліметрах між двома подразниками, що одночасно діють на шкіру. Рецептори тактильних відчуттів розміщені на шкірі людини нерівномірно. Отже, пороги абсолютної чутливості і просторового розрізнення різних ділянок шкіри різні. Так, найвищий поріг абсолютної тактильної чутливості фіксується на кінчиках пальців — 3 мг/мм^2 , пороги просторового розрізнення — 2,2 мм.

Тактильна чутливість людини залежить від цілого ряду зовнішніх і внутрішніх умов. Вона знижується від механічних ушкоджень тіла (подряпини, порізи, забиті місця тощо), від хімічних впливів лугами, кислотами, солями, при різкій зміні і зниженні температури повітря і обстежуваних предметів. Оптимальна температура, при якій спостерігається найбільш висока тактильна чутливість, в межах від 16 до 20°C. Тактильна чутливість залежить від характеру обстежувальної поверхні, краще відчувається позитивний рельєф (виступи), негативний (поглиблення) — гірше. Переривчастий і крапковий позитивний рельєф відчувається краще, чим безперервний. Добре відчуваються рельєфно-крапкові поверхні. Тактильні відчуття залежать від тривалості торкання; вони послабляються при стомленні шкіри, залежать від настрою людини (краще при доброму настрої), від спрямованості уваги і тренуваності.

Тактильні відчуття будуть слабкими, неточними і нечіткими, якщо шкіра і предмет стикаються нерухомо. Такий дотик

називається пасивним. Тактильна чутливість різко збільшується і стає більш чіткою, якщо поверхнею шкіри сковзати або, краще, робити дрібні зворотно-поступальні рухи по поверхні предмета. Такий дотик називається активним. Тому незрячі при обстеженні поверхонь, при читанні рельєфно-крапкового шрифту повинні робити невеликі рухи рукою вниз, управо, одночасно переміщуючи руку по всій площині зліва направо і навпаки.

Температурні відчуття шкіри — це відчуття тепла і холоду. Рецепторів відчуття холоду більше, ніж відчуття тепла. Тому шкіра більш чутлива до холоду, ніж до тепла. Температурні рецептори нерівномірно розташовані на різних ділянках шкіри. Тепло і холод краще відчуються шкірою обличчя і шиї, долонями.

Відчуття тепла і холоду характеризується різницею між температурою тіла (шкіри) і обстежуваного предмета. Людина може відчувати тепло і холод при невеликій різниці температур, до 0,1 градуса.

Температурні відчуття шкіри можуть бути контактними і дистантними. Чим більша різниця температур, тим на більшій відстані відчувається предмет. Шкіра, особливо шкіра обличчя, не тільки відчуває тепло або холод, що йдуть від віддаленого предмета, але й дозволяє визначити його розташування. Користуючись цією властивістю температурних відчуттів, незрячі люди визначають розташування опалювальних і освітлювальних приладів у помешканнях, положення сонця на небі. Відчуття тепла і холоду виникає тим швидше, чим більшою є різниця температур, і залежить від площі поверхні шкіри, що направлена до предмета: чим більше поверхня шкіри, тим скоріше і при меншій різниці температур відчуються тепло і холод. Складніше, наприклад, визначити температуру кінчиками пальців, легше — прикладаючи до предмета всю долоню.

Температурні відчуття мають високий ступінь адаптації, тому при визначенні температури предметів, дотики до них повинні бути короткочасними, переривчастими. Швидкість і точність температурних відчуттів залежить від тренуванос-

ті людини у визначенні температури повітря, води та інших предметів.

Шкірні відчуття несуть незрячим багато корисної інформації про властивості предметів навколишнього світу. За допомогою тактильних відчуттів визначають характер поверхні (гладка, шорстка), форму та розмір поверхонь і предметів. Відчуття напрямку тиску на шкіру дозволяє сліпим використовувати в якості орієнтирів напрямки вітру і плин води. За допомогою температурних відчуттів незрячі визначають напрямки джерела тепла. Температурні відчуття дозволяють визначати теплоємність й теплопровідність речовин і матеріалів, а по теплопровідності визначати й матеріал (дерево, пластмаса, скло, метал й т. ін.) з якого зроблено виріб.

У результаті систематичних тренувань сліпі можуть навчитися визначати предмети і матеріали за легким дотиком до них, без тривалого обмацування.

Однак лише тактильна чутливість не забезпечує повного сприйняття форм і розмірів предмета. Для отримання повної інформації в процесі сприймання необхідно включити руховий аналізатор. Шкірний і руховий аналізатори діють одночасно і взаємно доповнюють один одного.

Рухові відчуття несуть сліпим інформацію про просторові й фізичні властивості предметів навколишнього світу. Ці відчуття часто називають суглобово-м'язовими, тому що рецептори рухових відчуттів найбільш щільно розташовані у м'язах і сухожиллях. Руховий аналізатор, у порівнянні з іншими аналізаторами, має найбільш розгалужену мережу рецепторів. Вся вегетативна нервова система людини є провідником сигналів, що йдуть до мозку від шкірних і рухових рецепторів, які разом складають єдину систему відчуттів — дотик.

Руховий аналізатор виконує функції керування рухами, спостереження, регулювання частоти, сили і точності рухів. Людина відчуває рух свого тіла, що дозволяє їй контролювати свою діяльність й керувати нею.

Людина відчуває рух тіла щодо нерухомого предмета і рух предмета щодо нерухомого тіла при зіткненні (контакті) тіла із предметом. Правда, контактне сприйняття руху тіл можли-

ве лише при незначній швидкості руху. Контакт із предметом, що швидко рухається, загрожує людині травмою.

Рухоме обстеження дозволяє сприймати предмет у цілісний спосіб. За допомогою рухового аналізатора людина визначає агрегатні стани речовин, твердість, вагу, пружність (на стискання, розтягнення і згинання), пластичність, ламкість, коливання та вібрації й т.д. Це дозволяє сліпим за фізичними властивостями довідуватись про речовини, матеріали і предмети.

Частина перерахованих функцій рухового аналізатора виконується безпосередньо механізмом рухових відчуттів, інша — разом із шкірними відчуттями, а ще частина — при взаємодії з вестибулярним апаратом.

Таким чином, система шкірно-рухових відчуттів, несучи людині різноманітну інформацію про навколишнє середовище, при відсутності зору стає найважливішим органом взаємодії людини із навколишнім світом.

Шкірно-рухові відчуття людини мають безпосередньо предметний характер. При дотиковому обстеженні предмета у свідомості людини відразу ж відбиваються реальні розміри і форма предмета, характер його поверхні, температура, вага та інші фізичні властивості. Натуральні розміри і форма предмета ніби відбиваються на поверхні шкіри й фіксуються рецепторами рухового аналізатора. Предметний характер шкірно-рухових відчуттів лежить в основі пізнавальної діяльності незрячих людей. Він дозволяє їм сприймати просторові та фізичні властивості предметів, запам'ятовувати їх і довідуватись при повторному дотиковому обстеженні, тобто орієнтуватися серед предметів. Правда, процес дотикового сприймання і запам'ятовування якогось предмета протікає повільно, в результаті неодноразових обстежень. Тому не можна штучно прискорювати процес формування у сліпих предметних і просторових уявлень.

Предметність шкірно-рухових відчуттів лежить в основі формування предметності зорових, слухових, нюхових та інших відчуттів. Якщо людина, навіть із нормальним зором, не буде брати в руки предметів, то не зможе скласти повного уявлення про фізичні властивості цих предметів. Формуван-

ня предметності інших відчуттів на основі роботи шкірно-рухового аналізатора є природною властивістю організму й протікає мимоволі. Дитина бере в руки предмет, і в її свідомості довільно утворюються зв'язки між зоровими і дотиковими відчуттями. При зустрічі з новим, ще не знайомим предметом або матеріалом, виникає бажання його торкнутися. У зрячих людей предметність таких відчуттів, як слух, нюх, може формуватися на основі предметності зорових, у незрячої ж людини — тільки на основі дотикових відчуттів. Наприклад, будь-який звук залишається безпредметним, якщо сліпий не обстежить джерело звуку за допомогою дотику. Те ж саме можна сказати і про запахи, смакові відчуття.

Щоб інші органи відчуття, особливо слух і нюх, допомагали сліпим отримувати необхідну інформацію про предмети довкілля, необхідно, насамперед, подбати про формування предметності цих відчуттів, інакше сліпі будуть чути звуки, відчувати запахи, але не зможуть правильно розтлумачити їх.

На основі предметності збережених відчуттів у незрячих протікає процес конкретизації мовлення. За кожним словом, що почує сліпий, повинен бути конкретний чуттєвий образ. Тому вивчення будь-якого предмета потрібно проводити в наступному порядку: спочатку сліпий учень обстежує досліджуваний предмет, а потім вчитель розповідає йому про його властивості й призначення.

Головним органом дотику людини є пальці рук. Добре обстежити предмет, вивчити його просторові та фізичні властивості можна тільки руками. У процес обстеження повинні включатися обидві руки. Дворучний дотик швидше й точніше створює уявлення про образ предмета, тому що розширює зону обстеження, дає можливість визначити об'єм і співвідношення частин предмета. За метою обстеження рухи рук бувають пошукові, пізнавальні (упізнання предмета, визначення його форми, розміру та інших якостей). При дотиковому обстеженні руками включаються тактильна, температурна і рухова чутливість.

Незрячі користуються наступними прийомами обстеження. Обстеження поверхні починається зверху, наприклад із верхньої частини аркуша паперу. При цьому одна рука повинна зна-

ходитись із лівого краю аркуша, а інша, легко торкаючись поверхні, пересуватися до правого, а потім повернутися назад. Перемістивши обидві руки трохи нижче, усе повторюють знову, поки обидві руки не дійдуть до нижнього краю аркуша. Рука, що рухається від одного краю до іншого, подає інформацію про характер обстежуваної поверхні. У момент, коли обидві руки виявляються на протилежних краях, з'являється відчуття розміру. Поверхню предмета можна обстежити й однією рукою, але тоді визначити форму і розміри буде значно складніше.

При обстеженні об'ємних предметів можна застосовувати два прийоми.

Прийом перший: руки знаходяться на протилежних сторонах (площинах) предмета й одночасно переміщуються зверху вниз. При такому русі рук відразу з'являється відчуття форми і розмірів предмета та деяких інших його властивостей.

Прийом другий: одна рука залишається нерухомою, а інша ковзає зверху вниз по протилежній стороні предмета, потім навпаки. Прийоми застосовуються в залежності від умов обстеження.

Визначити товщину невеликих предметів можна і однією рукою, розставляючи пальці на потрібну відстань. Точність сприйняття предметів сліпими можна перевірити, запропонувавши відтворити вивчений предмет із глини або пластиліну.

У результаті систематичних тренувань з обстеження площин і форм предметів, з виявлення дрібних предметів на столі, у незрячих розширюється зона точних рухів рук. Вона розташована у радіусі 60 см (у зрячих вона не перевищує 30 см). Рухи вважаються точними, коли незрячий знаходить предмет із першої спроби.

Корисна властивість дотику — спроможність сприймати не лише безпосередньо (руками), але і за допомогою якогось предмета (інструмента). Для обстеження предметів можна користуватися палицею, тростиною, голкою тощо. Такий дотик називається предметним або інструментальним.

Спроможність дотику сприймати властивості одних предметів за допомогою інших має істотне значення в предметному і просторовому орієнтуванні. Вона дозволяє сліпим обстежувати ті предмети, які неможливо вивчити руками. Інструмен-

тальний дотик дозволяє незрячим людям працювати з нагрівальними приладами і нагрітими предметами, обстежувати дрібні й порівняно великі предмети.

Предметний (інструментальний) дотик широко використовується сліпими в просторовому орієнтуванні у процесі трудової діяльності, самообслуговуванні й т.д.

У процесі трудового навчання учнів з глибокими порушеннями зору дотик відіграє провідну роль у сприйнятті учнями форми, розмірів та конструктивних особливостей предметів, конкретизації та удосконаленні уявлень про характеристики різних предметів і матеріалів, предметів довкілля.

5.9. Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів

На кожному уроці праці перед дітьми постає безпосередня практична мета: виготовити заданий чи задуманий виріб. І перше методичне завдання — надати дітям мінімум технічних відомостей про основні ознаки або властивості виробу, про властивості матеріалів, про дію інструментів, знання яких, по-перше, допоможе краще виготовити виріб; по-друге, допоможе пояснити, знайти й виправити недоліки та помилки; по-третє, домогтися успіху там, де дотепер вирішення технічного завдання не вдавалося.

З метою контролю навчальних досягнень сліпих і слабозорих учнів з трудового навчання в програмі представлені узагальнюючі практичні роботи за тематикою розділів.

Аналіз роботи учня на уроці передбачає виділення окремих дій (кроків), з яких складається його практична діяльність, а з другого — визначення наявності необхідних знань і навичок для їх виконання. Під час оцінювання вчитель має орієнтуватися на рівні володіння учнями безпечними й раціональними прийомами роботи, на уміння впорядковувати робоче місце, дотримання безпеки праці, охорони зору та інше.

Об'єктами оцінювання і перевірки нами визначено наступні показники:

- ставлення учнів до праці (індиферентне, позитивне, творче);
- сприймання й відтворення навчальної інформації;

- обізнаність з технологічними процесами, інструментами та їхнім призначенням, технікою безпеки праці;
- правильність та рівень самостійності трудових процесів;
- результативність трудових дій;
- розвиток загальної та дрібної моторики;
- розвиток особистісних якостей.

У ставленні учнів до праці звертається увага на цілісність розвитку особистості: фізичного, соціального, інтелектуального. Цілісність розвитку виявляється в єдності слова і дії, гармонії думки, почуттів.

За результатами практичних робіт з'ясовується повнота сприймання і відтворення учнями навчальної інформації: словесної, сенсорної. Повнота передачі словесної та сенсорної інформації досягається мовленнєвими, графічними і предметно-практичними засобами.

Обізнаність учнів з технологічними процесами, інструментами, технікою безпеки виявляється через правильність і послідовність виконання трудових завдань, доцільне використання інструментів та правильність користування ними, дотримання вивчених правил безпеки праці.

Результативність трудових дій оцінюється за якістю виконаної роботи, відповідністю виробу зразка, креслення, малюнка, фотографії тощо, або задуму учня, правильністю вибору матеріалу тощо.

Про рівень розвиненості загальної моторики учня в процесі трудового навчання свідчитиме дотримання ним правильної пози під час праці, рівноваги, економних рухів, виконання трудових дій під контролем збережених аналізаторів (слуху, дотику, залишкового зору, нюху), вміння користуватися м'язовим відчуттям, дотиком. Розвиненість дрібної моторики оцінюється за точністю рухів, їх координованістю, правильним триманням інструментів, відчуттям необхідної м'язової сили чи напруженості м'язів руки під час утримання дрібних інструментів (голки, шила, гвіздків, дроту та ін.), відчуттям обрисів (країв, контурів) деталей, виробів.

У системі оцінювання трудових досягнень сліпих і слабозорих учнів має звертатися увага й на розвиток у них таких ва-

жливих особистісних якостей, як: розуміння значення праці як суспільної необхідності, першої життєвої потреби; любові до праці, поваги до праці інших; відповідальності перед колективом, дисциплінованості; бережливого ставлення до матеріалів, інструментів, устаткування, оточуючого середовища; усвідомлення соціальних потреб і мотивів колективної праці, готовності до участі в трудовій діяльності. Рівень розвитку цих якостей оцінюється як достатній, недостатній, недорозвинутий, чи як етап становлення або сформованості.

У системі оцінювання цих досягнень необхідно враховувати й емоційно-естетичне ставлення учнів до виконуваної праці, рівень розвитку в них естетично-художніх смаків (під час оздоблення виробів, моделювання, конструювання за власним задумом, участі в гуртках художньої творчості).

Врахування всіх складових компонентів трудового навчання і виховання учнів з порушеннями зору дозволить вчителю об'єктивно й різнопланово оцінити рівень їхніх трудових досягнень.

Програмою передбачається також ознайомлення учнів з різноманітними професіями. Здійснюється це під час бесід на уроках, екскурсій, перегляду діафільмів, діапозитивів, кінофільмів, демонстрації картин для дітей, які є слабозорими або мають залишковий зір. Продуктивна праця може виконуватися не лише на уроках, а й у позаурочний час у школі чи вдома за спільною домовленістю вчителів, батьків, учнів.

Зміст трудового навчання, його засоби дають можливість вирішувати більшість загальноосвітніх і корекційно-розвивальних завдань. Однак досягнення в учнів з порушеннями зору, особливо сліпих, рівня стійкої сформованості окремих трудових дій та психічних процесів загалом можливе за умови узгодженої роботи всіх педагогів, здійснення дієвих міжпредметних зв'язків не лише за змістом, а й за способами діяльності учнів. Велике значення для закріплення сформованих на уроках праці знань і вмінь має їх цілеспрямоване використання в позакласній роботі, зміст якої має бути максимально наближений до умов майбутнього самотійного життя.

6. ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА В ШКОЛАХ-ІНТЕРНАТАХ

На сьогодні глобалізаційні процеси у сфері економіки призводять до зростання конкуренції серед виробників продукції, роботодавців, актуалізуючи питання підвищення ефективності національного виробництва через забезпечення якісною, високорівневою кваліфікованою робочою силою, професійна компетенція і мобільність якої є факторами стрімкого розвитку економіки будь-якої країни. Усі ці чинники впливають на зростання уваги до стану та розвитку системи професійно-технічної освіти як важливого сегмента національної освіти.

У Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні зазначається, що без якісної підготовки кваліфікованих робітників, адаптованих до вимог технологічного розвитку сучасних галузей економіки, що мають високий рівень теоретичної підготовки та професійної компетенції, володіють багатофункціональними практикоорієнтованими вміннями, здатні до самоорганізації, самореалізації у професійній діяльності, підготовлених до розв'язання виробничих завдань і соціально-економічних проблем, неможливо розвивати високотехнологічне виробництво. Особливо ті його напрями, що визначають темп розвитку економіки країни, забезпечують якість та конкурентоспроможність продукції. Постає завдання — привести у відповідність до сучасних глобальних інноваційних тенденцій параметри працересурсного потенціалу, зокрема робітничі кадри, які на практиці повинні реалізовувати ідеї технологічного прогресу.

У світлі вище викладеного, особливої ваги набувають проблеми професійної та фахової підготовки осіб з інвалідністю, зокрема молоді з різноманітними порушеннями психофізичного розвитку, як необхідної передумови їх самозабезпечення, самореалізації у майбутньому, працевлаштування та повної соціальної інтеграції через трудові колективи.

У Державній програмі розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року (затверджена постановою Кабінету

Міністрів України від 12.05.2007 р. № 716); Комплексній програмі освіти та фахової підготовки дітей-інвалідів, зокрема, зазначається, що окремим пунктом плану роботи департаменту професійно-технічної освіти на 2010 рік є продовження роботи щодо розширення переліку професій для дітей з обмеженими можливостями та забезпечення їх першим робочим місцем на виконання Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

Досі існуючий перелік доступних кваліфікацій для осіб з порушеннями психофізичного розвитку потребує модернізації з метою їх відповідності сучасним напрямкам розвитку технологій та виробництва, пізнавальним можливостям, інтересам, схильностям, індивідуальним особливостям та здібностям учнів.

Професійна орієнтація в загальному плані — це комплексна практична система підготовки особистості до свідомого професійного самовизначення шляхом психолого-педагогічних заходів, які спрямовані на оптимізацію процесу вибору майбутньої професії та навчального закладу відповідно до бажань, схильностей і сформованих здібностей з урахуванням потреб ринку праці.

Профорієнтація осіб з порушеннями психофізичного розвитку — система соціальних, економічних, медичних, педагогічних, психологічних та інших заходів, спрямованих на полегшення вибору професії з урахуванням потреб у конкурентноздатності, можливостей, інтересів і схильностей особистості.

В останні роки реалізація профорієнтаційної роботи в спеціальних школах-інтернатах відбувається зі значними труднощами, хоча й поставлена у розділ першочергових потреб дітей-інвалідів. Профорієнтація дітей-інвалідів включає наступні види роботи: професійно-просвітницьку, вивчення та виховання професійних інтересів і здібностей, медико-психолого-педагогічне консультування у виборі професії, професійну адаптацію.

Змістом професійно-просвітницької діяльності, здійснюваної у старшій школі, є ознайомлення з доступними професі-

ями, вимогами окремих професій до стану здоров'я, психофізичних та особистісних якостей людини.

Здібності в необхідній сукупності для будь-якого виду професійної трудової діяльності, як правило, в цій діяльності й формуються. З цією метою при спеціальних школах-інтернатах діють майстерні та спеціально обладнані класи для практичної підготовки дітей до різних видів трудової та професійної діяльності. Зокрема, це столярні, слюсарні, швейні майстерні, класи соціально-побутової підготовки та ін.

Профорієнтація осіб з порушеннями зору, слуху та інтелекту та їх подальше працевлаштування, вибір профілю мають відповідати їхнім функціональним можливостям, не мати негативного впливу на їхнє здоров'я, враховувати вплив протипоказань. Береться до уваги характер, час і прогноз захворювання органу зору, збереженість зорових функцій, наявність супутніх захворювань. Клінічний статус і функціональні можливості учнів з порушеннями психофізичного розвитку повинні відповідати вимогам, які висуваються характером та умовами обраної професії, принципам раціонального та якісного працевлаштування.

В Україні фахову підготовку учнів з обмеженими можливостями здійснюють навчальні заклади, підпорядковані Міністерству освіти і науки молоді та спорту, Міністерству праці та соціальної політики України, іншим центральним органам виконавчої влади, центри професійної реабілітації інвалідів, підприємства громадських організацій інвалідів, державна служба зайнятості.

Законодавством України для цієї категорії громадян передбачено пільги при вступі до професійно-технічних навчальних закладів. Так, поза конкурсом до професійно-технічних навчальних закладів (у разі позитивних результатів вступних іспитів) зараховуються діти-інваліди та інваліди, яким не протипоказане навчання за обраною професією. Учні спеціальних навчальних груп (навчальних груп для дітей-інвалідів) звільняються від державної підсумкової атестації. У додаток до атестата про повну загальну середню освіту виставляються річні оцінки та робиться запис: «звільнений від атестації». Останній фактор важко назвати позитивним, оскільки це

ускладнює визначення рівня кваліфікації таких випускників, що важливо для потенційних роботодавців.

Професійне навчання та фахова підготовка є складовими професійної реабілітації осіб з інвалідністю. Державною програмою розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року передбачено забезпечити щорічне збільшення обсягів державного замовлення на підготовку осіб з інвалідністю за професіями та фахами, що користуються попитом на ринку праці, та, відповідно, продовжити роботу зі збільшення кількості спеціальних груп для осіб з інвалідністю у професійно-технічних і вищих навчальних закладах (Національна доповідь «Про становище інвалідів в Україні»).

Станом на 1.01.2010 року в Україні діють 994 навчальні заклади професійно-технічної освіти, більшість з яких 874 — це ПТНЗ за типами: ліцеї — 477, ВПУ — 174 та ПТУ — 156; за галузевим спрямуванням у сфері промисловості — 312, в агропромислових комплексах — 251. Лише у 362 ПТНЗ навчаються 4963 особи з фізичними та розумовими вадами за 52 робітничими професіями. Найбільша чисельність учнів названої категорії навчається у Донецькій (976 осіб), Дніпропетровській (391 особа), Харківській (328 осіб), Львівській (281 особа) областях та м. Києві (374 особи). Найбільш поширеною формою навчання осіб з інвалідністю у професійно-технічних навчальних закладах є спеціальні групи, яких на сьогодні діє 132. Інформацію стосовно динаміки чисельності учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у ПТНЗ системи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та їх працевлаштування детально висвітлено у додатках до Національної доповіді «Про становище інвалідів в Україні».

У переліку спеціальностей для осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, наприклад, оператор комп'ютерного набору, радіомеханік з обслуговування та ремонту радіотелевізійної апаратури, бухгалтер, кухар-кондитер, плодоовочівник, флорист, гончар, живописець, різальник по дереву і бересті, маляр, муляр, пічник, штукатур,

лицювальник-плиточник, столяр-будівельник, паркетник, токар, монтажник санітарно-технічних систем і обладнання, швачка-кравець, закрійник, в'язальниця трикотажних виробів та полотна, складальник взуття, взуттьовик з індивідуального пошиву взуття, взуттьовик з ремонту взуття, слюсар-ремонтник (взуттєвого виробництва) та інші.

Розширюється співпраця професійно-технічних навчальних закладів із спеціальними загальноосвітніми школами-інтернатами, громадськими організаціями інвалідів.

Переважна більшість незрячих випускників шкіл-інтернатів продовжують професійне навчання та трудову діяльність на виробничих промислових підприємствах у системі УТОСу. В Україні діє широко розгалужена мережа навчально-виробничих підприємств (НВП), хоча в останні роки їхня діяльність пов'язується зі значними труднощами.

НВП УТОСу спеціалізуються на виготовленні та збиранні електроприладів (розетки, вимикачі), поліетиленової плівки, деталей для машинобудівної галузі, господарчих товарів, інструментів, фурнітури, виробів з картону.

У сфері управління Мінпраці України функціонує 5 спеціальних навчально-виховних закладів інтернатного типу, призначених для професійної, медичної, фізичної та соціальної реабілітації, здобуття робітничих професій і спеціальностей (фахів) молоддю у віці від 15 до 35 років I–III груп інвалідності, стан здоров'я яких дозволяє навчатися та працювати за обраними професіями.

До них відносяться Кам'янець-Подільський планово-економічний технікум-інтернат, Харківський обліково-економічний технікум-інтернат імені Ф.Г. Ананченка, Житомирське вище професійно-технічне училище-інтернат, Луганське та Самбірське (Львівська область) професійно-технічні училища-інтернати.

Окрім розглянутих закладів, професійну фахову підготовку особи з порушеннями психофізичного розвитку можуть отримати в реабілітаційних центрах.

Станом на 01.07.2008 р. в системі органів праці та соціального захисту населення функціонує Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів та 13 центрів (відділень)

професійної реабілітації, 6 з яких мають статус міжрегіональних центрів. Це Кримська республіканська установа «Міжрегіональний Центр трудової, медико-соціальної і професійної реабілітації інвалідів» (м. Євпаторія); Вінницький міжрегіональний Центр професійної реабілітації інвалідів «Поділля»; Луганський міжрегіональний Центр професійної, медико-фізичної та соціальної реабілітації інвалідів; Львівський міжрегіональний Центр соціально-трудової, професійної та медичної реабілітації інвалідів; Буковинський міжрегіональний Центр професійної реабілітації інвалідів (м. Чернівці); Донбаський міжрегіональний Центр професійної реабілітації інвалідів (м. Краматорськ).

Провідною установою серед центрів професійної реабілітації інвалідів сфери управління Мінпраці України є Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів (ВЦПРІ), Київська обл., с. Лютіж, створений на виконання Указу Президента України від 23.05.2001р. за № 335.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимущин В.М. Основы тифологии : психолого-педагогические основы социально-трудовой адаптации инвалидов по зрению / В.М. Акимущин, И.С. Моргулис. — К., 1980. — 62 с.
2. Акимущин В.М. Учебно-методические материалы по тифологии : учеб. пособие / В.М. Акимущин, И.С. Моргулис. — К. : ПКТБ УТОС, 1990. — 162 с.
3. Андрієнко В.І. Питання організації суспільно корисної, продуктивної праці в школах-інтернатах для сліпих та слабозорих дітей / В.І. Андрієнко. — К., 1990. — 60 с.
4. Гудим І.М. Стан і розвиток професійно-технічної освіти осіб з порушеннями психофізичного розвитку / І.М. Гудим // Освіта осіб з інвалідністю в Україні : тематична Національна доповідь. — Чернівці : Букрек, 2010. — Розділ III (3.4). — С. 131-166.
5. Ермаков В.П. Основы трудового обучения и профессиональной ориентации слепых и слабовидящих школьников : учебное пособие / В.П. Ермаков. — М., 1987. — 80 с.
6. Занков Л.В. Избранные педагогические труды / Л.В. Занков. — М. : Новая шк., 1996. — 432 с.
7. Котлярів Л.М. Навчальна програма з трудового навчання для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей сліпих та зі зниженим зором 5-10 класи : Проект / Л.М. Котлярів, І.В. Соцька, О.М. Легкий. — К., 2011.
8. Крижанівська Т.В. Організація медико-соціальної допомоги дітям з вадами зору в Україні : монографія / Т.В. Крижанівська, О.С. Риков. — К. : ТОВ «Видавнича компанія «КИТ», 2003. — 180 с.
9. Моргулис И.С. Организация коррекционно-воспитательного процесса в школе слепых / И.С. Моргулис. — К.: Украинское Общество Слепых, 1991. — 327 с.
10. Моргуліс І.С. Методичні рекомендації до вдосконалення трудового навчання в спеціальних школах-інтернатах для дітей з вадами зору / І.С. Моргуліс. — К., 1977. — 42 с.
11. Моргуліс І.С. Організація трудового навчання учнів 5-9 класів шкіл сліпих та слабозорих дітей / І.С. Моргуліс. — К., 1978. — 58 с.
12. Мустафаєв Г.Ю. Особливості життєвих планів сліпих старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол.

- наук. : спец. 19.00.08 — «Спеціальна психологія» / Г.Ю. Мустафаєв. — К., 1998. — 21 с.
13. Наумов М. Н. Обучение слепых пространственной ориентировке : учеб. пособие / М. Н. Наумов. — М. : ВОС, 1982. — 123 с.
14. Семенишина Т. О. Особливості трудового навчання і виховання дітей з порушенням зором / Т. О. Семенишина // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : збірник наукових праць. Випуск 7. — К., 2007. — С. 123-127.
15. Синьова Є. П. Тифлопедагогіка. Теорія виховання сліпих та слабозорих дітей / Є. П. Синьова. — К., 2009. — 212 с.
16. Федоренко С. В. Тифлодидактика : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. В. Федоренко. — К., 2009. — 144 с.

Наукове видання

Олег Михайлович Легкий

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
В СПЕЦІАЛЬНИХ ШКОЛАХ ДЛЯ ДІТЕЙ
З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ**

Науково-методичний посібник

(українською мовою)

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *О.О. Калашник*
Оформлення обкладинки *К.А. Бобровницька*

Підп. до друку 26.11.2013. Формат 60х84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 4,0.
Замовлення № 897-13. Наклад 100 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.net